

Obrazovanje bez barijera - izazovi rodnih stereotipa u obrazovnim materijalima

Bitanga, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:384824>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Marina Bitanga

**Obrazovanje bez barijera – izazovi rodni stereotipa u
obrazovnim materijalima**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za sociologiju
Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Obrazovanje bez barijera - izazovi rodni stereotipa u obrazovnim materijalima

Diplomski rad

Student/ica:
Marina Bitanga

Mentor/ica:
izv. prof. dr. sc. Karin Doolan

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Marina Bitanga**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Obrazovanje bez barijera – izazovi rodnih stereotipa u obrazovnim materijalima** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. rujna 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Razumijevanje pojma ideologije	3
3. Utjecaj ideologije na obrazovanje	5
3.1. <i>Ideološke dimenzije obrazovanja: analiza hrvatskog konteksta</i>	6
4. Feministički pogled na obrazovanje – razotkrivanje patrijarhalne ideologije	9
5. Rodni stereotipi u obrazovnom sustavu	12
5.1. <i>Prikaz provedenih istraživanja rodni stereotipa u hrvatskom obrazovnom kontekstu</i>	14
6. Koncept interseksionalnosti	17
7. Metodologija	19
7.1. <i>Ciljevi i svrha istraživanja</i>	19
7.2. <i>Istraživačka pitanja</i>	19
7.3. <i>Istraživački uzorak</i>	20
7.4. <i>Metoda istraživanja</i>	22
7.5. <i>Procedura i analiza prikupljenih podataka</i>	22
8. Rezultati	24
8.1. <i>Tematski okvir rodnim konstrukcijama</i>	24
8.2. <i>Rodna (ne)osjetljivost pitanja i zadataka</i>	25
8.3. <i>Autorstvo udžbenika i tekstova</i>	26
8.4. <i>Rodna zastupljenost u osnovnim tekstovima i priložima</i>	27
8.5. <i>Karakterizacija muških i ženskih likova: osobine ličnosti u osnovnim tekstovima</i> ...	28
8.6. <i>Profesionalna raznolikost: uloge muških i ženskih likova u svijetu rada</i>	30
8.7. <i>Obiteljski mozaik: analiza muških i ženskih uloga i odgovornosti</i>	32
8.8. <i>Prikaz vrijednosti: ženski i muški likovi u literarnom svijetu</i>	34
8.9. <i>Kroz ružičaste i plave leće: rodni stereotipi boja u prikazu likova</i>	36

8.10. <i>Feministički glasovi i intersekcionalnost u udžbenicima</i>	36
9. Rasprava	38
9.2. <i>Kontinuitet i diskontinuitet u rodnom stereotipiziranju</i>	38
9.2. <i>Nevidljivi identiteti: izostavljeni aspekti u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede kroz prizmu intersekcionalnosti</i>	40
10. Zaključak	42
11. Literatura	44

Obrazovanje bez barijera - izazovi rodnih stereotipa u obrazovnim materijalima

Sažetak

Rodni stereotipi igraju važnu ulogu u obrazovanju, izražavajući i oblikujući ideološke stavove i prakse u nastavi. Konzervativne struje često podržavaju tradicionalne rodne uloge, što pronalazi svoj izričaj i u patrijarhalnim obrazovnim praksama, dok feministkinje aktivno promiču rodnu ravnopravnost i suprotstavljaju se stereotipiziranju. Ovaj istraživački rad bavi se problematikom rodni stereotipa u 16 udžbenika književnosti za niže razrede osnovne škole u hrvatskom kontekstu. Fokus analize bio je na identificiranju prisutnosti reprodukcije patrijarhalnih obrazaca te istovremeno pronalaženje elemenata feminističke pedagogije u analiziranim materijalima. Rezultati istraživanja su pokazali kako postoji kontinuitet i diskontinuitet rodni stereotipa u nastavnim materijalima kroz vrijeme. Žene su autorice analiziranih udžbenika, tekstova i ilustracija, ali još uvijek su podzastupljene kao likovi u tekstovima i priložima. Pitanja i zadaci su pretežno rodno osjetljivi, ali stereotipna poistovjećivanja profesionalnih i obiteljskih uloga još uvijek prevladavaju, uz heteronormativan prikaz obitelji. Žena je prikazana kao brižna osoba s djetetom kao najvećom vrijednosti, dok je muškarac povezan s javnom sferom i usmjeren na osobni napredak i obrazovanje. Hrvatski udžbenici većinom zadržavaju konzervativni pristup, i u njima i dalje nedostaje prisustvo feminističkih tekstova i interseksionalnosti, no u određenim aspektima analize primjetan je napredak.

Ključne riječi: ideologija, obrazovanje, feminizam, rodni stereotipi, nastavni materijali

Education without barriers: challenges of gender stereotypes in educational materials

Abstract

Gender stereotypes play an important role in education, reflecting and shaping ideological attitudes and teaching practices. Conservative currents often support traditional gender roles, which is reflected in patriarchal educational practices, while feminists actively promote gender equality and oppose stereotyping. This research paper deals with the issue of gender stereotypes in 16 literature textbooks for lower grades of elementary school in the Croatian context. The focus of this research lies in identifying the presence of the reproduction of patriarchal patterns and at the same time finding elements of feminist pedagogy in the analyzed materials. The research results showed that there is continuity and discontinuity of gender stereotypes in teaching materials over time. Women are the authors of the analyzed textbooks, texts and illustrations, but they are still underrepresented as characters in texts and appendices. Questions and tasks are predominantly gender-sensitive, but stereotypical identifications of professional and family roles still prevail, along with a heteronormative depiction of the family. The woman is depicted as a caring person with the child as the highest value, while the man is connected to the public sphere and focused on personal progress and education. Croatian textbooks mostly retain a conservative approach, and they still lack the presence of feminist texts and intersectionality, but progress is noticeable in certain aspects of the analysis.

Key words: ideology, education, feminism, gender stereotypes, teaching materials

1. Uvod

Pojam ideologija ima širok raspon značenja kroz povijest, sve od širokog smisla društvenog određenja mišljenja do uže ideje o upotrebi lažnih ideja koje su u interesu vladajuće klase (Eagleton, 2007). Vrlo često se odnosi na načine na koje znakovi, značenja i vrijednosti pomažu u reprodukciji dominantne društvene moći, ali također mogu označavati bilo koju značajnu konjunkturu između diskursa i političkih interesa (Eagleton, 2007).

Ideologija oblikuje i način na koji se shvaćaju rodne uloge koje su u fokusu ovog rada. Konzervativne stranke često zastupaju tradicionalne rodne uloge i norme koje podržavaju patrijarhalno društveno uređenje (Šikuten, 2018). Feministkinje se dugotrajno bore protiv takvih patrijarhalnih okvira. U obrazovnom kontekstu, žele prevladati i zamijeniti patrijarhalni model obrazovanja koji zanemaruju pitanja osnaživanja, osjećaja i iskustva drugih. Prema njima obrazovni sustav bi trebao biti zajednica u kojoj se dijeli moć i gdje participativni demokratski procesi pomažu učenicima da razviju neovisnost. Svojim djelovanjem ukazuju na probleme u obrazovnom sustavu te izoštravaju svijest kod učenika da su vrijednosti društveno konstruirane i stoga otvorene za propitivanje i promjenu (Webb, Allen i Walker, 2000).

Cilj je istraživanja prikazanog u ovom radu bio, putem analize sadržaja, identificirati prisutnosti konzervativne i feminističke agende u udžbenicima književnosti za niže razrede osnovne škole, s posebnim naglaskom na stereotipne rodne uloge. Osim toga, provedla se usporedba dobivenih istraživačkih uvida s onima koji su provedeni na istu temu tijekom ranih 2000-ih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010), kako bi se istražili kontinuiteti i diskontinuiteti u pristupima i sadržajima udžbenika književnosti u odnosu na spomenuto razdoblje.

Analiza sadržaja otkriva prisutnost patrijarhalnih obrazaca, ali također i elemente feminističke pedagogije u udžbenicima. Dok udžbenici nastoje izbjeći rodne stereotipe, još uvijek postoje predrasude u nekim dijelovima materijala. Ipak, primjećuje se napredak jer se ženski i muški likovi povezuju i s nestereotipnim ulogama, osobinama i vrijednostima, a intersekcionalni pristup otvara vrata za dublje razumijevanje rodnih pitanja.

U radu se prvo objašnjava koncept ideologije i što otkriva o obrazovanju, s posebnim fokusom na hrvatski kontekst. Zatim se razmatra feministički pogled na obrazovanje i prikazuju istraživanja kojima su feministkinje razotkrile prisutnost patrijarhalne ideologije u obrazovnom sustavu. Poseban fokus stavljen je na prisutnost rodno utemeljenih stereotipa u obrazovnom sustavu. U teorijskom dijelu se raspravlja i koncept intersekcionalnosti i njegov doprinos razumijevanju odnosa moći u obrazovanju i nastavnim materijalima. Nakon teorijskog dijela u

radu se objašnjavaju i metodološki aspekti istraživanja, kao što su ciljevi i svrha istraživanja, istraživačka pitanja, uzorak i metoda, postupak prikupljanja i analiza podataka. Zatim slijede rezultati u kojima su prikazana najvažnija dostignuća ovog rada podijeljena u deset podnaslova od kojih se svaki bavi posebnom tematikom, pa tako imamo: tematski okvir rodnim konstrukcijama, rodna (ne)osjetljivost pitanja i zadataka, autorstvo udžbenika i tekstova, rodna zastupljenost u osnovnim tekstovima i priložima, karakterizacija muških i ženskih likova: osobine ličnosti u osnovnim tekstovima, profesionalna raznolikost, analiza muških i ženskih uloga i odgovornosti, prikaz vrijednosti, rodni stereotipi boja u prikazu likova i feministički glasovi i intersekcionalnost u udžbenicima. Naposljetku, rasprava koja je podijeljena u dva podnaslova od kojih se prvi bavi kontinuitetom i diskontinuitetom u rodnom stereotipiziranju u odnosu na prethodno provedena istraživanja na ovu temu, a drugi nevidljivim identitetima odnosno izostavljenim aspektima identiteta u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede kroz prizmu intersekcionalnosti. I u samoj konačnici zaključak u kojem su istaknuti najvažniji aspekti istraživanja i naznačene preporuke za buduće udžbenike hrvatskog jezika.

2. Razumijevanje pojma ideologije

Pojam ideologije je prvi put upotrijebio filozof i političar Antoine Destutt de Tracy davne 1796. godine kad je sebe i ostalu brojnu skupinu filozofa okupljenih oko Nacionalnog instituta u Francuskoj prozvao „ideolozima“. Naime, svoju filozofsku doktrinu koju zasniva na kombinaciji individualne slobode i državnog planiranja nazvao je ideologijom (Ravlić, 2003).

U ovom radu razmatra se klasifikacija Terryja Eagletona (2007) koji je u svom djelu *Ideology: An Introduction* mapirao različita shvaćanja ovog vrlo kompleksnog pojma. Ideologiju je moguće, kako kaže Eagleton, definirati na nekoliko različitih načina, uz postupno izoštravanje fokusa. Prvo, pod pojmom ideologije možemo misliti na opći materijalni proces proizvodnje ideja, uvjerenja i vrijednosti u društvenom životu. Takva definicija je politički i epistemološki neutralna i po svome značenju bliska je pojmu „kultura“. Ideologija bi u ovom kontekstu, označavala cijeli kompleks praksi i simboličkih procesa u određenom društvu te bi aludirala na način na koji su pojedinci živjeli svoje društvene prakse, a ne na same te prakse koje bi bile primat primjerice politike, ekonomije ili pak nečeg trećeg. Ovaj smisao ideologije širi je od smisla kulture koji se ograničava na intelektualni i umjetnički rad dogovorene vrijednosti, ali je uži od antropološke definicije kulture koja obuhvaća sve prakse i institucije oblika života. Ideologija bi se u tom smislu bavila znakovima, vrijednostima i značenjima koji se pridaju nekoj pojavi (Eagleton, 2007).

Drugo, manje općenito značenje ideologije okreće se idejama i uvjerenjima, bilo onim istinitim ili lažnim koji simboliziraju uvjete i iskustva određene društveno značajne grupe. No, razumijevati ideologiju kao neku vrstu kolektivnog simboličkog samoizražavanja još ne znači vidjeti je u relacijskim ili konfliktnim terminima (Eagleton, 2007). Stoga, navodi Eagleton, da je potrebna i treća definicija ideologije koje zahvaća promicanje i legitimiranje interesa takvih društvenih skupina pred suprotstavljenim interesima. No, pri shvaćanju ovakvog pojma ideologije moramo biti oprezni jer se ne nazivaju sva promicanja grupnih interesa obično ideološkim. Interesi o kojima je riječ moraju biti određene važnosti za održavanje ili osporavanje cjelokupnog političkog života. Ideologija se u ovom kontekstu može promatrati kao diskurzivno polje u kojem se društvene moći sukobljavaju i sudaraju oko pitanja koja su središnja za reprodukciju društvene moći u cjelini. Ova definicija sa sobom povlači pretpostavku da je ideologija diskurs orijentiran na akciju koja za cilj ima održavanje interesa i želja. Ideologija se ovdje pojavljuje ne kao vjerodostojna vrsta govora nego kao sredstvo koje se koristi za proizvodnju određenih korisnih učinaka u političke svrhe (Eagleton, 2007).

Četvrto značenje ideologije zadržava naglasak na promicanju i legitimiranju interesa, ali ga ograničava na aktivnosti dominantne društvene moći. To znači da dominantne ideologije pomažu i odgovaraju interesima vladara koji nameću svoju vlast odozgo i održavaju hijerarhiju i podređenost (Eagleton, 2007). No, ovakvo značenje ideologije, prema Eagletonu, može dalje rafinirati u petu definiciju. Prema petoj definiciji, ideologija se odnosi na skup ideja i uvjerenja koji služe kao sredstvo za legitimizaciju interesa vladajuće skupine ili klase. To se postiže iskrivljivanjem i prikrivanjem tih interesa (Eagleton, 2007), a u kontekstu ovog rada, primjerice, kroz promociju rodних stereotipa koji su u interesu muškaraca. Naposljetku, posljednje značenje ideologije naglasak i dalje zadržava na lažnim i varljivim uvjerenjima, ali smatra da takva uvjerenja ne proizlaze iz interesa dominantne klase, već iz materijalne strukture društva u cjelini (Eagleton, 2007).

Korištenje Eagletonove klasifikacije ideologije, posebice njegove pete definicije, ima ključnu ulogu u ovom istraživanju jer pruža vrijednu strukturu za razumijevanje proizvodnje rodnih stereotipa u udžbenicima književnosti. Peta definicija omogućuje da razmotrimo kako različite ideje i uvjerenja služe kao temelj za očuvanje i opravdavanje postojećih rodnih uloga u društvu. Shvaćajući ideologiju na spomenut način možemo bolje razumjeti mehanizme moći i dominacije koje stoje iza rodnih uloga.

3. Utjecaj ideologije na obrazovanje

Da bismo se kritički bavili obrazovanjem, ključno je napustiti isključivo njegove tehničke aspekte i sagledati ga u širem kontekstu ekonomije, politike i kulture. Ova multidisciplinarna perspektiva omogućava razumijevanje složene veze između znanja i moći koja djeluje na i kroz obrazovni sustav. Uz nezaobilazne ekonomske aspekte koji djeluju na obrazovni sustav, važno je u obzir uzeti i ideološke i kulturne orijentacije koje pridonose stvaranju društvenih nejednakosti i oblikuju svijest pojedinaca (Apple, 2012).

Apple (2012) obrazovanje shvaća kao sustav koji je ograničen i lišen mogućnosti proizvodnje društvene promjene jer je oblikovan postojećim ekonomskim i političkim poretkom. Kako bi se spriječila postojeća ograničenja potrebno je razmotriti ovaj dinamičan odnos (Apple, 2012). Dakle, umjesto usredotočenja na otkrivanje najboljih načina za postizanje odgojno - obrazovnih ciljeva, važno je promišljati o odnosu između školskog znanja i svih vanškolskih fenomena koji utječu na oblikovanje tog znanja. Pri kritičkom analiziranju škole kao sredstva za održavanje dominantne kulture, ključno je istražiti vezu između kurikuluma i znanja te utjecaja tog znanja na ekonomsku i kulturnu reprodukciju (Čehulić, 2014).

Istraživanje odnosa ideologije i kurikuluma ima značajne posljedice na cjelokupnu obrazovnu politiku. Važno je kritički promišljati kako učenik stječe znanje, ali i zašto usvaja to točno određeno znanje koje se u školi predstavlja kao objektivno, činjenično znanje (Apple, 2012). Stoga je potrebno sagledati distribuciju školskog znanja koji se prenosi. Neravnomjerna raspodjela pojavljuje se jer se kurikulum fokusira samo na odabrani segment društveno konstruirane stvarnosti koji se smatra legitimnim oblikom znanja koji se prenosi u obrazovnom sustavu. Takvo znanje je upitno i valja postaviti pitanje o njegovu porijeklu i grupi koja ga bira (Apple, 2012). Iz kritičke perspektive, kurikulum ne odražava vizije i ne uzima u obzir značenja svih grupa, nego samo onih koji imaju moć. Odnosno znanje i oblikovanje kurikuluma izričito se temelji se na ideološkim pretpostavkama grupe koja posjeduje moć kontrole. Prema Appleu (2012), školski kurikulum nije ništa drugo nego reprezentacija određenih ideoloških značenja koja zadovoljavaju potrebe grupe koje ga oblikuju. Škola, stoga, ima ključnu važnost u transmisiji i očuvanju ideoloških normi, vrijednosti i znanja. Kroz obrazovni sustav to znanje se prenosi kao legitimno i jedino ispravno znanje. A razlog zašto se prenosi se krije u iznimno jakoj ekonomskoj i političkoj moći dominantne grupe koja ima sposobnost nametnuti svoju volju. No, ovakav obrazovni sustav krije brojne opasnosti i nedostatke. Najvažniji je nedostatak kritičkog razmišljanja kod učenika koji dato znanje usvajaju kao neupitnu istinu, što je suprotno od željenog cilja obrazovanja (Apple, 2012).

Spomenuto prenošenje znanja ili sociološkim rječnikom rečeno, kulturna transmisija znanja predstavlja jednu od važnih svrha škole. U raspravama o obrazovanju važno je analizirati koje znanje se smatra presudnim za obrazovanje. Mnogi smatraju kako „stvarno“ znanje nije ono koje ima obrazovnu vrijednost i predstavlja temelj kulture već da su to sva specifična znanja koja promovira točno određena grupa radi ostvarenja svojih interesa (Kelly i dr., 2008). Pod izgovorom neutralnosti i očuvanja zajedništva, kurikulum postaje polje pogodno za ostvarivanje interesa onih koji imaju moć. Prema Appleu (2012), apolitičnost i neutralnost obrazovnog sustava koja se proklamira u medijima skriva složene veze političke i ekonomske moći koja utječe na oblikovanje kurikuluma, a samim time i na oblikovanje znanja. To potvrđuje i McLaren (1989) koji ističe kako škola, predstavljena kao dominantna kultura šire zajednice, zapravo odražava interese one klase koja kontrolira sve resurse u društvu. U školi se iz tog razloga šire ideološke norme koje se ne propitaju jer se smatraju općeprihvaćenim i obvezujućim. Stoga vidimo kako škole igraju ključnu ulogu u osiguravanju dominacije određenih društvenih grupa. Školsko znanje, koje takve grupe proklamiraju, smatra se ideološkom proizvodnjom koje pridonosi reprodukciji nejednakosti u društvu, dok istodobno prikriva vlastitu ulogu u procesima društvene reprodukcije maskirajući se kao neutralno i univerzalno (Gewirtz i Cribb, 2009).

U sljedećem dijelu ovog rada, usmjerit ćemo se na hrvatski kontekst i analizirati kako je hrvatski obrazovni sustav ideološki obojan. Proučavanje ovog specifičnog konteksta omogućit će nam dublje razumijevanje kako se ideologija manifestira u hrvatskom obrazovanju te kako oblikuje školske politike, programe i praksu.

3.1. Ideološke dimenzije obrazovanja: analiza hrvatskog konteksta

Obrazovna politika važna je za cijelo društvo stoga ne čudi da je upravo to područje predmetom brojnih rasprava, posebice između konzervativnih i liberalnih struja. Razlog tomu je što obrazovne reforme nisu izolirane od okoline. Stoga je važno propitati na koji način okolina utječe na obrazovni sustav i mijenja ga (Pastuović, 2012).

Apple (2004) je uočio da se pojedina društva, posebice američko, pomiču prema određenom tipu ideologija, konkretno onim konzervativnim. Konzervativne struje su po njemu uspješne u nametanju vlastite ideologije tako što promoviraju diskurs koji svoje ideale traži u prošlosti i tradiciji. Upravo je spomenuti konzervativni proces jedan od najvažnijih problema u obrazovanju prema Appleu. Riječ je, dakle, o pokretu koji prema Appleu (2004) u američkom kontekstu preuzima glavnu riječ u obrazovnim politikama, a sve s ciljem redefiniranja

postojećeg obrazovnog sustava. Slične okolnosti mogu se primijetiti i u hrvatskom obrazovnom sustavu.

Prema Appleu, konzervativne grupe koje najviše utječu na obrazovanje su neoliberali koji škole žele povezati s tržištem i aktivni su u promoviranju kapitalističkog društva kao svoje ideološke agende. S druge strane, neizostavni su i neokonzervativci koji traže povratak starim idealima, odnosno povratak nekim „višim standardima“. Nadalje, tu su i autoritarni populistički, vjerski konzervativci koji su zabrinuti za sekularnost i vođeni su načelima koje nalaže Biblija. Naposljetku, srednja klasa stručnjaka i menadžera koji promoviraju tehnike mjerenja i upravljanja obrazovnim sustavom kako bi se povećala konkurentnost škola, a samim time i njihov profit (Apple, 2014).

Prema Šikuten (2020), najmoćnije struje u Hrvatskoj, od svih spomenutih, koje utječu na odgoj i obrazovanje jesu religijski autoritarni populisti i neokonzervativci. Šikuten ih spaja u jednu kategoriju pošto ih je u hrvatskom kontekstu vrlo teško razlikovati jer prema njoj imaju gotovo jednaka stajališta. Pozivanje na hrvatsku tradiciju koji je element konzervativizma, povezano je s pitanjima vjere i kršćanstva odnosno spektrom kojim se bave autoritarni populisti. Spomenute konzervativne struje, poznatije pod nazivom desno orijentirane struje, vrlo su utjecajne u političkim raspravama (Šikuten, 2020). U svojim obrazovnim programima zalažu se za uspostavu pravedne i demokratske zemlje te promoviraju nacionalni identitet i njegovanje kršćanske vjere (Šikuten, 2020). Obitelj, a samim time i brak, za njih su ključne institucije te se kao takve proklamiraju u udžbenicima književnosti. U skladu s tom vizijom, desno orijentirane stranke, su napisale izvješće o pregledu reforme u kojem tvrde da je „kontaminirana lijevo-liberalnom ideologijom“ (Šikuten, 2020). To znači da se određene ideje ili pak koncepti koji su povezani s lijevo politički orijentiranim spektrom percipiraju kao negativni. Odnosno njihove ideje nisu u skladu s vrijednostima i ciljevima konzervativnih struja jer prema njima iskrivljuju tradicionalne vrijednosti i svjetonazor. Izražavaju kritiku prema sadržajima predmeta kao što su povijest, hrvatski jezik, zdravstveni i građanski odgoj. Zagovornici spomenute politike smatraju da je smanjen sadržaj etničke povijesti u hrvatskim predmetima i da su biblijske teme izbačene iz lektira (Šikuten, 2020). Umjesto promoviranja domoljuba i desno orijentiranih autora koji pišu o nacionalnom identitetu, tvrde da se favoriziraju lijevo orijentirani spisi i njihovi autori. Protive se interdisciplinarnom predmetu građanskog odgoja i obrazovanja te povijesti jer smatraju da nisu usklađeni s hrvatskom kulturom, tradicijom i vrijednostima te da ne promiču hrvatski nacionalni identitet. Prijedlog desno orijentiranih političara je uključivanje hrvatske specifičnosti poput povijesnih težnji za neovisnošću, domoljublja i važnosti vjere u kulturi i politici, te nadopuna nastavnih tema koje jačaju osjećaj nacionalnog identiteta

(Šikuten, 2020). Smatraju problematičnim to što se putem obrazovnih predmeta djeci pokušavaju usaditi nove, liberalne vrijednosti koje su, po njima, nespojive s vrijednostima „hrvatskog naroda“ (Šikuten, 2020).

U Hrvatskoj su se u borbi za vlastite interese osim već spomenutih aktera desnice te neizostavne Katoličke Crkve, pridružile i razne građanske udruge i struje. Dakle, osim religijskih autoritarnih populista/neokonzervativaca i drugih političkih moćnika važno je spomenuti i utjecaj građanskih inicijativa. Svi oni teže povratku prošlim idealima i utemeljenju identiteta na tradicionalnim vrijednostima. Svojim idejama žele utjecati na kurikulum i obrazovanje kroz koje žele provući pitanja kršćanskog morala, obitelji i Crkve te tako školu spriječiti od onog što je Apple (2014) cinično nazvao „moralo propadanje“. Iz istog razloga protive se istospolnim brakovima, novim definicijama obitelji, legalizaciji pobačaja i svemu ostalom što prema njihovom mišljenju narušava tradicionalna konzervativna stajališta. Ono što je posebno zabrinjavajuće, kako kaže Čehulić, je to što ovakve struje dobivaju značajan medijski prostor i dozvoljeno im je baviti se pitanjima koja čak i nisu u njihovom spektru (Čehulić, 2014). Na njihovu inicijativu proveden je i referendum koji je brak definirao kao zajednicu isključivo muškarca i žena, isključujući ostale alternativne oblike braka i zajednice. Proveden je i prosvjed pod imenom Hod za život koji se protivi pravu žena na pobačaj. Ujedno se protive i ratifikaciji Istanbulske konvencije koja za cilj ima spriječiti nasilje nad ženama i nasilje u obitelji. Iz ovih primjera vidimo kako je utjecaj konzervativnih stranki u Hrvatskoj iznimno velik. Njihove ideje duboko su utkane u hrvatsko društvo i utječu na oblikovanje obrazovnih reformi (Šikuten, 2020).

4. Feministički pogled na obrazovanje – razotkrivanje patrijarhalne ideologije

Dosadašnja povijest čovječanstva obilježena je dominacijom patrijarhalnih struktura. Žene u odnosu na muškarce nisu imale pravo i mogućnost napredovanja u društvenom i političkom smislu. Biti dobra majka i poslušna supruga, bile su, a u nekim kulturama još uvijek jesu, jedine i najvažnije uloge žena. No, dvadeseto je stoljeće, u odnosu na opisano, obilježeno značajnim promjenama u položaju žena. Žene su se izborile za svoje pravo glasa, ušle su u sferu obrazovanja, ali i na tržište rada. Ukratko, dvadeseto stoljeće obilježeno je kako autorice Vrcelj i Mušanović (2011) kažu „doziranom“ emancipacijom žena. Feministkinje su dugogodišnjim aktivizmom i istraživanjem razotkrile patrijarhat kao sistematsku društvenu strukturu koja promovira i održava nejednakosti između spolova. Kroz svoje analize i akcije, feministkinje su istaknule nepravde i opresiju koje proizlaze iz patrijarhalnog sustava (Šinko, 2018).

Sustav koji je prožet patrijarhalnom ideologijom je i obrazovanje. Otkrivanje patrijarhalne ideologije u obrazovanju bilo je ključno za razumijevanje kako se rodne nejednakosti prenose i održavaju kroz formalno i neformalno obrazovanje (Kameov i Galić, 2009). Vođeni uvjerenjem da sva ljudska bića imaju kapacitet za širok raspon talenata i znanja, feministi i feministkinje inzistiraju na tome da žene dobiju pristup obrazovanju i poslovima koji im daju priliku da razviju svoje interese i vještine bez ograničenja na zanimanja ili aktivnosti koje se tumače kao „tipično ženske“. Ova liberalna agenda orijentirana je na javnu sferu i predana je davanju ženama i djevojčicama pristup pravima, odgovornostima i mogućnostima koje se nalaze u školama, industriji ili pak vladi. Spomenuta liberalna agenda radi, dakle, na osiguravanju pravednog tretmana žena i djevojaka i zaštite njihovih građanskih prava kao i njihovih prava na jednak pristup školovanju i tržištu rada (Peretz, Brown i Moon, 2000). No, osim liberalnog feminizma koji ima važnu ulogu jer se fokusira na uklanjanje prepreka koje žene mogu susresti u školama, poslu ili pak društvu te promicanje rodne ravnopravnosti kroz politike i prakse obrazovanja, važno je biti osviješten kako postoje i druge vrste feminizma koji su također ostavili utjecaj na obrazovni sustav, pa tako možemo govoriti o radikalnom feminizmu, socijalističkom, „crnom“ feminizmu i brojnim drugim vrstama koji se bore protiv spomenutih nejednakosti u obrazovnom sustavu (Mihaljević, 2016).

U obrazovanju su pitanja jednakosti i pristupa pokrenuli žustru raspravu o kurikulumu i njegovoj političnosti. Feministkinje su istraživale i kritizirale način na koji se rodne uloge i društvene norme prenose kroz obrazovni proces. Pokazale su kako se patrijarhalna ideologija očituje u skrivenim kurikulumima, tj. implicitnim porukama, normama i vrijednostima koje se prenose putem obrazovnog sustava, ali nisu izričito propisane u nastavnom planu. Kako autori Ornstein i Levine govore „ovakav kurikulum treba dekonstruirati ili rastaviti, a zatim ga

rekonceptualizirati kako bi uključio različita kulturna iskustva i perspektive, posebice onih koji su u prošlosti zanemarivale dominantne strukture moći“ (Orstein i Levine, 2000: 418). Zbog iskrivljenih društvenih svjetonazora učenici usvajaju rodne uloge, podređeni su stereotipiziranju i patrijarhalnom društvu koji pospješuje diskriminaciju (Barada i Jelavić, 2004). Kako bi se riješio spomenuti problem traži se sustavan rad na usvajanju alternativnih vrijednosti kroz važne čimbenike socijalizacije - obitelj, školu i medije – koji se pokazuju bitnim za identifikaciju dječaka i djevojčica s muškim i ženskim uzorima koji se bitno razlikuju od svih onih koji im se tradicionalno prikazuju. Odnosno kako autorica bell hooks kaže potrebno je djeci dopustiti da žive u društvu oslobođenom od konstruiranih rodni ograničenja (hooks, 2000). Osim spomenutog, važni socijalizacijski čimbenici mogu pridonijeti smanjenju rodni stereotipa u školskim programima i udžbenicima te dezideologizaciji školskih programa u odnosu na dominantna „muška“ tumačenja. Obrazovanje se zbog toga smatra važnim čimbenikom u pokretu za jednakost (Vrcelj i Mušanović, 2011).

Škola je prostor koji poziva na kritiku feministkinja i na preispitivanje odnosa učenika jednih prema drugima i prema znanju (Shrewsbury, 1993). Poziva se škole da oslobode djevojčice i dječake od ograničenja uskih predodžbi o tome što u suvremenom dobu znači biti žena ili muškarac – ograničenja koja zamagljuje ono što znaju i mogu učiniti, i možda još važnije što mogu zamisliti (Peretz, Brown i Moon, 2000). Znanstvenici moraju prepoznati i priznati društvene sile koje oblikuju njihova uvjerenja, te također moraju slušati i ocjenjivati sa stajališta svih marginaliziranih skupina kako bi prepoznali skrivene predrasude koje kontaminiraju društvo (Barton, 1998). Važno je, dakle, prevladati seksizam, rasizam, patrijarhat i druge destruktivne mržnje kako bi se zajedno radilo na poboljšanju obrazovanja. Feministička pedagogija bavi se prevladavanjem svih spomenutih oblika ugnjetavanja i predana je promicanju rodne pravde (Shrewsbury, 1993).

Feministkinje dovode u pitanje trenutni naglasak na učinkovitosti i objektivnosti koji perpetuiraju dominaciju muške racionalnosti, nudeći alternativna gledišta utemeljena na feminističkim načelima. Odnosno prema njima, sporne su ideje i teorije, pozicije njihovih promicatelja i čimbenici koji utječu na to kako znanje postoji u svom sadašnjem obliku (Webb, Allen i Walker, 2000). S druge strane nastoje pomoći učenicima da nauče razmišljati na nov način, posebno onaj koji povećava integritet i cjelovitost osobe. U konačnici feministička pedagogija teži transformaciji cijele obrazovne zajednice jer osporava gledište da je obrazovanje neutralan kognitivni proces, na način da su učionice zamišljene kao zajednice učenika u kojima postoji i vlastita autonomija i uzajamnost s drugima što je u skladu s razvojnim potrebama žena i muškaraca (Shrewsbury, 1993). Potreban je novi retorički stil ili strategija za

borbu, prevladavanje i zamjena tradicionalnih odnosa moći koji ugnjetavaju trenutni obrazovni sustav (Webb, Allen i Walker, 2000).

Na samom kraju možemo reći kako je jasno zašto se feministkinje bore protiv postojećeg tradicionalnog obrazovanja koje podržava rodne stereotipe, patrijarhat i seksizam u odgoju i poučavanju. Streme ka pedagoškoj transformaciji i novom načinu sagledavanja društvene stvarnosti (Vrcelj i Mušanović, 2011). Stavljaju fokus na identificiranje stavova i strukturalnih prepreka jednakom pristupu ekonomskim i obrazovnim mogućnostima, a zatim uklanjanje tih prepreka kroz zakonodavnu reformu i aktivnosti osobnog i profesionalnog razvoja usmjerenog na suzbijanje rodni stereotipa i seksističkih stavova (Gewirtz i Cribb, 2009). U tom pogledu bell hooks govori „da bismo okončali patrijarhat moramo biti jasni da smo svi sudionici u održavanju seksizma sve dok ne promijenimo svoje mišljenje, dok ne napustimo seksističke misli i akcije i zamijenimo ih feminističkim mislima i akcijama“ (hooks, 2000: 9). Feministička revolucija sama po sebi neće uspostaviti društvo i obrazovni sustav temeljen na ravnopravnosti, sve dok ne riješimo probleme rasizma, klasnog elitizma i imperijalizma koji i dalje dominiraju u suvremenom svijetu. To znači da promjene u obrazovanju same po sebi nisu dovoljne, budući da obrazovanje često reflektira i čuva postojeći društveni poredak. Stoga su nužne šire društvene promjene kako bismo ostvarili pravu ravnopravnost u društvu (hooks, 2000).

U sljedećem poglavlju se analizira pojava rodni stereotipa u obrazovanju, pružajući dublje objašnjenje njihovog značaja i utjecaja u udžbenicima hrvatskog jezika. Posebno će se osvrnuti na relevantna istraživanja koja su se posvetila ovom ključnom aspektu obrazovnog materijala kako bi se stekao sveobuhvatniji uvid u njihovu učestalost i dubinu prisutnosti.

5. Rodni stereotipi u obrazovnom sustavu

Prije nego započnemo problematiku rodnih stereotipa u obrazovanju potrebno je razjasniti pojmove stereotipa i roda. Stereotip je termin kojeg sačinjavaju grčke riječi „stereos“, odnosno „čvrst“ ili „ukočen“ i „typos“, točnije „znak“ ili „lik“ (Klaić, 2012). U sociološkom rječniku, stereotip se opisuje kao jednostrano i prenaplašeno stajalište o skupini, često obilježeno predrasudama (Abercrombie, 2007). U većini slučajeva, stereotipi su više negativno nego pozitivno usmjereni i uključuju općenite pretpostavke o određenoj skupini (Petz, 2005). U kontekstu društvenih znanosti, pojam stereotipa prvi je uveo Walter Lippmann 1922. godine. On je definirao stereotipe kao „slike u našim glavama“, sugerirajući da su stereotipi mentalne predodžbe koje oblikuju naše razumijevanje i percepciju određenih skupina ljudi (Brown, 2006).

S druge strane, kada se promišlja o fenomenu roda, on se može definirati kao „sustav društvenih praksi“ koji generira i održava nejednakost između različito povezanih društvenih kategorija – žena i muškaraca (Forić i Bakić, 2019). Odnosno prema sociološkom rječniku rod se može definirati kao skup društvenih očekivanja, normi i uloga koje se vežu uz muškarce i žene u određenom društvu (Abercrombie, 2007). Ovaj koncept prepoznaje da se društvene uloge i identiteti povezani s muškošću i ženskošću oblikuju kroz interakciju s društvenim strukturama i institucijama. No, ovako razmišljanje podrazumijeva da postoje samo dva jasno definirana i isključiva roda, što nije slučaj u današnjem suvremenom dobu. Kritika „gender binary“ ističe da stvarnost rodnog identiteta može biti puno složenija od jednostavne podjele na muško i žensko. Postoje ljudi koji se ne identificiraju isključivo kao muškarci i žene, već se identificiraju kao nebinarne osobe izlazeći tako izvan spomenutog binarnog okvira koji ne uzima u obzir raznolikost rodni identiteta i iskustava (Euler, 2018).

Prema Davis (2004), rodni odnosi između žena i muškaraca konstituiraju se diskurzivno i funkcionalno u kulturnom kontekstu kroz arhetipsku dodjelu rodni uloga. Tako se muškarci doživljavaju kao mudri starješine, nacionalni i pali heroji, a žene kao nositeljice kolektivnog identiteta, sudbine i časti (Davis, 2004). Prema Forić i Bakić (2019), žene povezuje ambivalentan odnos, s jedne strane simboliziraju subjekt majke, dok s druge strane igraju ulogu objekta u poretku stvarni društveni odnosa, za razliku od muškaraca, čiji arhetip odgovara ulozi subjekta. Tako se konstrukcija ženstvenosti označava se kao „drugost“, žene su „druge“, uspoređene sa strancima, manjinama, robovima i drugim društvenim kategorijama isključenim iz matrice muške hegemonije moći. Takva povezanost i konstrukcija ženstvenosti odražava i doprinosi stvaranju patrijarhalni struktura moći u društvu (Forić i Bakić, 2019).

Sociolozi su pokušali dati odgovor što to žene stavlja u deprivilegiran položaj. Na deprivilegiran društveni položaj žena utječe mnoštvo čimbenika kao što su socioekonomski status, obrazovanje, prevladavajući društveno prihvaćen sustav vrijednosti, patrijarhat, zakoni i slično (Ružić i Perušić, 2014). Kad bismo htjeli promijeniti društveni položaj pojedinca, suočili bismo se s jednom velikom nepoznanicom kako prepoznati temeljne čimbenike i odrediti dinamiku njihova djelovanja koji pojedinca sustavno stavljaju u neravnopravan položaj. Iako je ova nepoznanica stara, postoje „nedvosmisleni“ odgovori koji objašnjavaju i opravdavaju neravnopravan položaj žena. Njihov položaj se problematično opravdava fizičkim razlikama između muškaraca i žena. Muškarci su viši od žena, imaju veću mišićnu masu, žene hodaju sporije od muškaraca, zbog svoje anatomije, žene su inherentno slabije od muškaraca, emotivnije i nesposobnije za obavljanje poslova koji zahtijevaju fizički ili mentalni napor (Vrcelj i Mušanović, 2011). Biološke razlike služe kao argument za nemogućnost nesudjelovanja u politici, podzastupljenost na vodećim položajima u svim obrazovnim, kulturnim, istraživačkim, vojnim, vjerskim i drugim institucijama (Vrcelj i Mušanović, 2011). Takav mit o prirodnoj podređenosti žena bitno je utjecao na podjelu poslova. Zanimanja su se klasificirala kao važna i nevažna, odnosno kao laka i ona teška te svaki spol ima točno određene poslove koje mora obavljati. U većini predindustrijskih društava, posebice u onim europskim i američkim kulturama, ženski „lakši“ poslovi bili su kućanski, a „teži“ poslovi, poput lova i poljoprivrede, bili su rezervirani za muškarce. Majčinstvo je oduvijek prepoznato kao najvažnija društvena uloga žene. Međutim, ova podjela na „jednostavne“ - ženske i „teške“ - muške poslove ne prepoznaje da su npr. briga o djeci i pranje rublja teški poslovi koje su oduvijek i isključivo obavljale samo žene (Vrcelj i Mušanović, 2011).

Navedene slike žena i muškaraca su stereotipne i kao takve često su zastupljene u nastavnim materijalima. Katkad nismo ni svjesni rodne diskriminacije koja je sadržana u nastavnim materijalima i štetnog utjecaja koji ostavlja na djecu i njihovu izgradnju pozitivne slike o sebi (INEE, 2010).

Kako bi žene postale vidljivije u školskom kurikulumu, razvijeni su materijali koji prikazuju žene kao aktivne, poduzetne i produktivne radnice u javnom društvu, u području povijesti te u dječjoj književnosti. U udžbenicima i vježbama iz matematike i prirodnih znanosti žene su uključene u ilustracije i primjere te smještene u kontekste koji su privlačni djevojkama i mladim ženama (Peretz, Brown i Moon, 2000). No, osim djevojčica koje bi se u knjigama i ostalim nastavnim materijalima trebale prikazivati u glavnim ulogama, valjalo bi i prikazati dječake koji se brižno ponašaju i uživaju u tradicionalnim djevojačkim aktivnostima (Price, 2017). Između ostalog bilo bi poželjno napraviti i knjige sa širokim spektrom obiteljskih sastava

i stilova koje uključuju razne oblike alternativnih obitelji, kao što su primjerice rastavljeni roditelji, samohrani ili pak istospolni koji su u knjigama i nastavnim materijalima skoro pa nevidljivi (Price, 2017). A da ne spominjemo koliko su u udžbenicima malo zastupljene crne žene koje se i danas bore za svoju ravnopravnost u društvu. Tim problemom bavila se autorica hooks koja je predavala i poučavala kolegij vezan za feminizam i crnačke studije kako bi osvijestila ljude diljem svijeta o problemu crnih žena (hooks, 1994). No, u udžbenicima nisu zastupljene ni osobe s invaliditetom, a niti osobe druge spolne orijentacije koji također nailaze na veliku osudu društva jer se ne uklapaju u tradicionalna poimanja (Barada i Jelavić, 2004).

Na koncu cilj je djeci pružiti brižnu i sretnu okolinu u kojoj su sva djeca dobrodošla i potaknuta da se izraze, uče i uspiju napredovati bez da im se nameće skup vjerovanja i vrijednosti koje nameću knjige, odrasli ili pak netko drugi (Price, 2017).

5.1. Prikaz provedenih istraživanja rodnih stereotipa u hrvatskom obrazovnom kontekstu

Problematikom učeničkih udžbenika iz rodne perspektive najviše se bavila autorica Baranović (2000) koja u svom prvom istraživanju pokazuje da su žene u udžbeničkim prikazima gotovo nevidljive i prvenstveno vezane uz tradicionalne uloge. Autorica je provela analizu na udžbenicima književnosti iz prva četiri razreda osnovne škole i pokazala kako se žene spominju samo u 9 % slučajeva, dok muškarci u čak 36 %. Slične podatke dobile su i autorice Barada i Jelavić (2004), koje su u svom priručniku „Uostalom, diskriminaciju treba ukinuti“, pokazale kako su u tekstovima u učeničkim udžbenicima žene najčešće prikazane u tipično tradicionalnim ulogama – ulozi majke koja obavlja razne kućanske poslove kao što su kuhanje i spremanje. Ako je riječ o drugim ženskim zanimanjima to su prvenstveno zanimanja koja se vežu uz odgoj i obrazovanje, pa su tako stereotipna ženska zanimanja odgajateljica, učiteljica, medicinska sestra ili pak kućanica. Najčešće su prikazane kao brižne, nježne i radišne, dok su muškarci opisani kao osobe vođene razumom i intelektom. Uz njih se najviše vežu epiteti kao što su hrabrost, čast, požrtvovnost i sl. To je prepoznala i autorica Anić (2001) koja govori kako je spol definiran seksistički iz razloga što se muškarce doživljava kao jači spol, dok su žene te koje predstavljaju ljepši, nježniji i slabiji spol. U kontekstu obitelji i roditeljske uloge muškarci su s druge strane opisani najčešće uz automobile i glavna aktivnost je igranje nogometa. A u kontekstu profesionalne uloge najčešće su prikazani kao vojnici, policajci, inspektori i sl. Autorice Barada i Jelavić (2004) istaknule su i jednu zanimljivost, a to je da su djeca slabije zastupljena u udžbeničkim tekstovima uspoređujući s odraslima, posebice u udžbenicima iz povijesti. Ako se i spominju onda su to pretežito sinovi, što je opet pokazatelj patrijarhalnog društva (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Udžbenici osim što imaju raznovrsne tekstove obiluju i bogatim raznovrsnim ilustracijama. Ono što autorice Barada i Jelavić (2004) primjećuju jest da postoji nesrazmjer u pojavljivanju ilustracija na kojima su prikazani muški i ženski likovi. Kada se pojavljuju u ilustracijama lik žene prikazan je u prostoriji kuhinje i doma. Najčešće su vrlo tradicionalno odjevene i prikazane su u ruralnom seoskom ambijentu u liku majke ili pak bake. U takvim prikazima najčešće su statične i nerijetko se smiju, a najčešća radnja koju izvode jest češljanje duge kose. Možemo misliti da su ovakve slike i prikazi zastarjeli, no oni i dalje postoje u učeničkim udžbenicima i utječu na proces učenja i doživljavanja rodni uloga kod male djece. Ono što je posebno zabrinjavajuće, jest prikaz žena kao seksualnih objekata. To nije toliko zastupljeno u udžbenicima koliko u medijima koji učvršćuju stereotipe (Lubina i Brkić Klimpak, 2014). No, osim udžbenika i medija koji perpetuiraju nejednakost važno je za spomenuti i slikovnice kojima su se najviše bavile autorice Kolega, Ramljak i Belamarić (2011) i uočile da se „djeci ne prikazuje realistična slika svijeta u kojem žive, odnosno, održavanjem stereotipa u slikovnicama, održava se i mehanizam njegova prenošenja i u stvarni život“ (Kolega, Ramljak i Belamarić, 2011:33).

Baranović (2000) zaključuje kako je ovdje riječ o klasičnom patrijarhalnom uređenju koji ima negativne posljedice za djecu: „Utjecaj patrijarhalnih vrijednosti kroz način organizacije školskog života i komunikaciju u školi, odnosno skriveni kurikulum reflektira se višestruko i ima ozbiljne posljedice po razvoju djevojčica i dječaka“ (Baranović, 2000: 16). Prema Baranović (2000), za promicanje patrijarhalnosti najviše je zadužena Katolička crkva koja osporava bilo kakav oblik modernizacije. Štoviše, ideološko-politička propaganda tradicionalnih vrijednosti potencira patrijarhalnu sliku žene i njezin povratak u sferu obitelji i privatnosti. U svojim stajalištima su posebno oštri prema osobama druge seksualne orijentacije i karakteriziraju ih kao neprirodni i iskrivljeni oblik ljudske seksualnosti te ih vide kao veliku prijetnju tradicionalnom poimanju obitelji – otac, majka i djeca. Ostale vrste alternativnih obitelji kao što su primjerice samohrani očevi i majke, kao i djeca bez roditelja, razvedeni roditelji ili oni u izvanbračnoj zajednici su potpuno isključeni u udžbenicima (Baranović, Jugović i Doolan, 2008). Diskriminirane i isključene su i druge vjere jer se u udžbenicima najviše njeguju katolički blagdani i uz njih vezane vrijednosti. Osim spomenutog učenički udžbenici ne prikazuju niti osobe s tjelesnim invaliditetom. Stoga se može zaključiti da su učenički udžbenici stereotipizirani i isključuju brojne društvene grupe, a najčešće pojavljivane teme vezane su uz obiteljski i intiman život te domoljublje. Razne autorice su prepoznale da postoji izrazita dominacija muškog spola u čitankama, no ne kad je riječ o autorstvu. Tu ne možemo govoriti o podzastupljenosti žena, već muškaraca. No, zanimljivo je da su žene

autorice tekstova za niže razrede, dok su muškarci autori za one više. Razlog tomu je pretpostavka da su žene više povezane s djecom što nas opet upućuje na tradicionalno poimanje uloge žene (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Stoga vidimo da je potrebna analiza i promjena sadržaja i metoda unutar školskih programa i udžbenika. Riječ je o rekonstrukciji koja zahtijeva redefiniranje odgojno-obrazovnih ciljeva, kurikuluma i sadržaja programa književnosti, koji mora sadržavati jasno artikuliran stav o odgoju i obrazovanju djece o rodnoj ravnopravnosti koja još uvijek nije dovoljno prepoznata u hrvatskom obrazovnom sustavu (Baranović, Jugović i Doolan, 2008). Rodna neravnopravnost zadržala se i ukorijenila duboko u sustavu odgoja i obrazovanja i karakterizira je perzistentnost, globalna raširenost i ono najvažnije dugotrajnost (Kamenov i Galić, 2009). Kako bi se situacija promijenila na bolje potrebna je kritička, feministička pedagogija koju neće biti moguće ostvariti bez prihvatanja različitosti, poštovanja drugih, tolerancije, odnosno ukidanja raznih diskriminirajućih sadržaja iz nastavnih materijala. No, kao što su autorice Kamenov i Galić prepoznale „tradicionalna rodna svijest duboko je ukorijenjena u psihu i trebat će uložiti dodatne napore da se ona promijeni, i to ne samo kada je riječ o muškarcima, nego i o ženama, pa i mladima, koji također nisu posve imuni na rodne stereotipe“ (Kamenov i Galić, 2009: 261).

6. Koncept intersekcionalnosti

Teoretičarka Kimberlé Crenshaw 1989. godine prva je uvela koncept intersekcionalnosti istražujući rasnu nejednakost kroz prizmu života crnih žena. Njezina analiza fokusirala se na to kako crne žene doživljavaju diskriminaciju i marginalizaciju zbog svoje rodne i rasne pripadnosti (Buxton i Whiting, 2023). No, koncept intersekcionalnosti iako proizlazi iz ovog razmatranja, ide dalje od monokategoričkog pristupa koji se usredotočuje samo na rasnu nejednakost. Intersekcionalnost se širi na razmatranje višestrukih oblika nejednakosti koji dijele slične obrasce i logiku, bilo da se radi o patrijarhatu, kapitalizmu, seksizmu ili drugim društvenim formacijama. Ova međusobno povezana kategorizacija leži u temelju i oblikuje različite sustave moći koji se preplavljaju i međusobno presijecaju (Hill Collins, 2015). Ideja je da se ne može razumjeti nejednakost u društvu ako se promatra samo jedna dimenzija, kao što je rasna nejednakost. Umjesto toga, intersekcionalnost nas potiče na analizu kompleksnih veza između različitih oblika nejednakosti kako bismo bolje razumjeli složenost društvenih dinamika i iskustava marginaliziranih grupa (Hill Collins, 2015).

Sociologinja Patricia Hill Collins je 1990. godine napravila iskorak opisujući pojam intersekcionalnosti, kao analizu prema kojoj različiti sustavi, poput rase, klase, spola, etničke pripadnosti i drugih oblika identiteta ne djeluju kao jedinstveni, međusobno isključivi entiteti, već kao recipročni konstruirajući fenomeni koji zauzvrat oblikuju složene društvene nejednakosti (Hill Collins, 2015). Hill Collins ovu kompleksnu mrežu različitih oblika nejednakosti naziva „matricom dominacije“, gdje se ti oblici djelovanja nazivaju „vektorima ugnjetavanja i privilegija“. Ona proučava kako razlike među ljudima, kao što su klasa, rasa, spol, dob i drugi čimbenici, djeluju kao faktori koji potiču opresiju prema ženama i kako te razlike mijenjaju iskustva žena u društvu (Hill Collins, 2015).

Koncept intersekcionalnosti zbog svoje aktualnosti je prihvaćen u različitim disciplinama, uključujući ženske studije, etničke i kulturološke studije, sociologiju, političke znanosti i medije, te ga podržavaju aktivisti za ljudska prava. Intersekcionalnost je postala središnja tema u mnogim globalnim političkim raspravama s ciljem borbe protiv marginalizacije različitih grupa koje trpe nepravdu zbog svoje klase, rase, roda ili drugih karakteristika (Hill Collins i Bilge, 2020).

Iako je jasno da društvene nejednakosti ne mogu potpuno nestati, intersekcionalni pristup je otvorio nove mogućnosti za razumijevanje i promjenu društva. Tako je primjerice proučavanjem problema poput seksizma, rasizma i nacionalizma s intersekcionalne perspektive, društvo dobilo priliku za promjenu postojećeg društvenog stanja (Hill Collins, 2019). Intersekcionalnost predstavlja viziju društva koje je pravednije prema svim svojim

članovima, ali prema Hill Collins i dr. (2021), samo označiti nešto kao „intersekcionalno“ nije dovoljno. Potrebno je aktivno raditi na stvaranju boljeg društva za sve, umjesto minimalnog uključivanja.

Kao analitički alat, intersekcionalnost se koristi za istraživanje različitih odnosa moći koji oblikuju društvene odnose i individualna iskustva u svakodnevnom životu (Carbado i dr., 2013). Ovaj pristup pomaže razumjeti kompleksnost svijeta u kojem živimo, gdje različiti faktori moći, kao što su klasa, rasa i rod, međusobno djeluju i dopunjuju se kako bi održavali nejednakosti (Hill Collins i Bilge, 2020). S druge strane, istaknuto je da intersekcionalnost ima dublje značenje od onoga što se često percipira i da će se njena puna važnost tek razumjeti u budućnosti. Stoga je ključno promatrati intersekcionalnost kao kritičku teoriju koja može doprinijeti društvenim promjenama i napretku (Hill Collins, 2019).

Intersekcionalnost ima ključnu ulogu i u istraživanju rodnih stereotipa u udžbenicima hrvatskog jezika. Ona se aktivira kako bi se omogućila dublja analiza i interpretacija rodnih stereotipa jer prepoznaje da se nejednakost ne događa izolirano, već je često rezultat složenih međuodnosa između različitih aspekata identiteta i društvenih faktora. U konkretnom slučaju, intersekcionalni pristup pomaže da se razumije kako rodni stereotipi nisu samo proizvod spola, već su često usko povezani s drugim faktorima kao što su klasa, rasa, seksualna orijentacija i drugi. Analizom udžbenika kroz intersekcionalnu prizmu, može se bolje sagledati kompleksnost i dubina tih stereotipa te njihov utjecaj na obrazovni sustav.

7. Metodologija

7.1. Ciljevi i svrha istraživanja

Cilj istraživanja je bio identificirati prisutnost konzervativne i feminističke agende u udžbenicima književnosti za osnovne škole, s fokusom na analizi rodni uloga i stereotipa. Osim toga, željelo se usporediti dobivene istraživačke uvide s onima koji su provedeni na istu temu tijekom ranih 2000-tih godina, istražujući kontinuitete i diskontinuitete u pristupima i sadržajima udžbenika književnosti u odnosu na spomenuto razdoblje.

Svrha ovog istraživačkog rada je dvostruka. Prvo je važno dublje istražiti i skrenuti pažnju na duboko ukorijenjenu problematiku rodni nejednakosti koja i dalje utječe na obrazovni sustav. Kroz detaljnu analizu, namjera je ukazati na prisutnost rodni stereotipa potičući dublje razumijevanje složenih dinamika koje oblikuju našu svakodnevicu. Istovremeno, drugi aspekt svrhe ovog rada jest razmotriti utjecaj feminističke agende na obrazovanje. Ovo omogućuje sagledavanje suptilnih nijansi u obrazovnom kontekstu, pružajući priliku za kritičko promišljanje o tome kako se rodna pitanja i emancipatorski ciljevi mogu integrirati u različite aspekte obrazovanja. Kroz ovo istraživanje, svrha je dakle, produbiti razumijevanje kako se rodne nejednakosti u širem društvenom kontekstu odražavaju na obrazovne materijale te istražiti kako se, okrećući feminističkoj agendi, u obrazovanju može postići inkluzivnije i ravnopravnije obrazovno okruženje.

7.2. Istraživačka pitanja

Središnje pitanje: Kako su konzervativna i feministička agenda izražene u udžbenicima književnosti za osnovne škole?

Specifična pitanja:

1. Koliko su ženske autorice i ženski likovi zastupljeni u udžbenicima književnosti?
2. Jesu li, i ako da kako, u tekstovima i ilustracijama udžbenika za književnost za niže razrede osnovne škole ženski i muški likovi prikazani rodno stereotipno?
3. Jesu li pitanja i zadaci u udžbenicima književnosti postavljeni rodno osjetljivo?
4. Postoje li feministički tekstovi koji se eksplicitno bave problematikom rodni nejednakosti?
5. Kako se intersekcionalnosti odražava u udžbenicima za književnost?
6. Koje su sličnosti, a koje razlike udžbenika književnosti iz ranih 2000-tih i danas u pogledu njihove rodne osjetljivosti?

7.3. Istraživački uzorak

Istraživački uzorak čine čitanke književnosti za hrvatski jezik za niže razrede osnovne škole (razredna nastava). U analizu ulazi 16 udžbenika koji su objavljeni u najnovijem popisu od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja.

Od nakladnika Školska knjiga korišteni su sljedeći udžbenici:

- Pčelica Početnica – udžbenik iz hrvatskog jezika s dodatnim digitalnim sadržajima u osnovnoj školi, 1. dio, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2019./2020. godine
- Pčelica Početnica – udžbenik iz hrvatskog jezika s dodatnim digitalnim sadržajima u osnovnoj školi, 2. dio, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2019./2020. godine
- Pčelica 2 - udžbenik iz hrvatskog jezika s dodatnim digitalnim sadržajima u osnovnoj školi, 1. dio, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2019./2020. godine
- Pčelica 2 - udžbenik iz hrvatskog jezika s dodatnim digitalnim sadržajima u osnovnoj školi, 2. dio, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2019./2020. godine
- Zlatna vrata 3 – integrirani radni udžbenik (udžbenik + čitanka) hrvatskog jezika za osnovnu školu, 1. dio s dodatnim digitalnim sadržajima, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2020./2021. godine
- Zlatna vrata 3 - integrirani radni udžbenik (udžbenik + čitanka) hrvatskog jezika za osnovnu školu, 2. dio s dodatnim digitalnim sadržajima, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2020./2021. godine
- Zlatna vrata 4 - integrirani radni udžbenik (udžbenik + čitanka) hrvatskog jezika za osnovnu školu, 1. dio s dodatnim digitalnim sadržajima, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2020./2021. godine
- Zlatna vrata 4 - integrirani radni udžbenik (udžbenik + čitanka) hrvatskog jezika za osnovnu školu, 2. dio s dodatnim digitalnim sadržajima, Sonja Ivić, Marija Krmpotić, izdanje 2020./2021. godine

Od nakladnika Profil Klett odabrani su sljedeći udžbenici:

- Trag u priči 1 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 1. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 1 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 2. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina

- Trag u priči 2 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 1. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 2 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 2. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 3 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 1. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 3 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 2. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 4 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 1. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina
- Trag u priči 4 - radni udžbenik hrvatskoga jezika za osnovnu školu, 2. dio Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić, Nevenka Puh Malogorski, 2020. godina

Analizirano je 16 udžbenika hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole. Udžbenici književnosti korišteni su zato što hrvatski jezik u osnovnoškolskom obrazovanju zauzima velik broj sati i pokriva različite teme te zato što je jedan od ciljeva istraživanja bilo usporediti uvide dobivene analizama materijala iz hrvatskog jezika i književnosti iz ranih 2000-tih. U analizi su korištena dva nakladnika - Školska knjiga i Profil Klett. Nakladnik Školska knjiga odabran je iz dva razloga. Prvo zato što je najpoznatiji i najkorišteniji nakladnik u Republici Hrvatskoj. A drugo i ono najvažnije, u članku s kojim radim komparaciju „Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive?“, ranih 2000tih koristile su ga i autorice Baranović, Jugović i Doolan. Odabirom istog nakladnika željelo se vidjeti jesu li udžbenici književnosti postali rodno osjetljiviji u odnosu na prethodne nalaze. Drugi nakladnik Profil je odabran zašto što je odmah nakon Školske knjige najpoznatiji nakladnik u Hrvatskoj.

Odabrani su udžbenici za niže razrede osnovne škole jer se djeca u nižim razredima još uvijek nalaze u fazi intenzivnog oblikovanja stavova, uvjerenja i vrijednosti te u toj dobi nemaju još razvijeno kritičkog razmišljanje da samostalno percipiraju štetnost stereotipiziranja rodni uloga.

7.4. Metoda istraživanja

Metoda koja će se koristiti jest analiza sadržaja, jer se primjenjuje u sociološkim istraživanjima tekstualnog odnosno vizualnog empirijskog materijala (Halmi, 1996). To je istraživačka metoda koja, u ovom radu, zahvaća kvantitativne aspekte rodni elemenata u čitankama književnosti. Bit će korištena jer je još uvijek vrlo vrijedan analitički instrument u identificiranju učestalosti poruka koje učenici i učenice dobivaju o rodu iz čitanki književnosti (Skelton i Francis, 2009).

7.5. Procedura i analiza prikupljenih podataka

Proces je započeo odabirom udžbenika književnosti za hrvatski jezik te njihovim iščitavanjem kako bi se stekao kontekst i razumjele opće teme prisutne u njima. Udžbenici su se čitali više puta. Nakon upoznavanja s udžbenicima, započeo je proces analiziranja. Analizirani su svi tekstualni i slikovni prikazi žena i muškaraca, ali i sve popratne sastavnice kao što su pitanja za diskusiju, tablice i drugi prilozi koji mogu sadržavati određene rodne konstrukcije.

Neke analizirane kategorije bile su određene prije same provedbe analize, na temelju prošlih istraživanja (Baranović, Jugović i Doolan, 2010) kao što su: tematski okvir rodni konstrukcijama, rodna (ne)osjetljivost pitanja i zadataka, autorstvo udžbenika i tekstova, rodna zastupljenost u osnovnim tekstovima i priložima, karakterizacija muških i ženskih likova: osobine ličnosti u osnovnim tekstovima, profesionalna raznolikost, analiza muških i ženskih uloga i odgovornosti i prikaz vrijednosti. Dok su neke nastale naknadno iščitavajući materijale, kao što su: rodni stereotipi boja u prikazu likova i feministički glasovi i intersekcionalnost u udžbenicima. Uključivanjem koncepta intersekcionalnosti u analizu htjelo se istražiti jesu li udžbenici postali rodno osjetljivi ne samo u pogledu spola, već i rase, klase, seksualne orijentacije, etničke pripadnosti i drugih oblika identiteta promovirajući tako feminističku agendu u obrazovanju.

Nakon odabira kategorija, uslijedilo je kodiranje, odnosno proces u kojem je istraživačica bilježila prisutnost rodni konstrukcija u nastavnim materijalima. U tom proces korištena je kvalitativna i kvantitativna analiza sadržaja. Spomenuti kvalitativno-kvantitativni pristup kombinira kako samo ime kaže spoj kvalitativnih i kvantitativnih metoda u proučavanju kako bi se dobio dublji i cjelovitiji uvid u problematiku rodni stereotipa. Kvalitativni pristup odnosi se na dublju analizu čitanki, razumijevanje likova i s njima povezanih rodni stereotipa. Interpretiraju se dakle, kvalitativni podaci koji uključuju proučavanje jezičnih obrazaca, uloga likova, njihovih interakcija i sl. Kvantitativni pristup s druge strane, koristi kvantifikaciju i

statističku analizu u proučavanju rodni stereotipa. To uključuje kvantifikaciju broja prikaza, proporciju ženskih i muških likova, frekvenciju određenih rodni uloga, karakteristika i sl. Kombinacija ova dva pristupa omogućuje holistički uvid u problematiku rodni stereotipa. Kvalitativni pristup pruža dublje razumijevanje konteksta i interpretacija, dok kvantitativni pristup pruža brojčane omjere koje možemo mjeriti, uspoređivati i generalizirati (Krippendorff, 2018).

8. Rezultati

8.1. Tematski okvir rodnim konstrukcijama

Za analizu rodnih aspekata udžbenika važna je i tematska struktura tekstova, jer ona pruža sadržajni i vrijednosni okvir za razumijevanje načina na koji su žene i muškarci prikazani (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Podaci o učestalosti dominantnih tema u udžbenicima, prikazani u tablici 1, pokazuju da većina tekstova u analiziranim udžbenicima govori o školskom životu učenika (16,12%), i o tematici prirode (15,66%), s naglaskom na važnost očuvanja okoliša. Spomenute teme prepoznate su kao dominantne i u istraživanjima provedenim ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Ovi podaci su razumljivi s obzirom na obrazovne ciljeve udžbenika za učenike tog uzrasta. Nakon toga, slijede srodne teme kao što su važnost životinja (11,13%) i dječja igra (10,21%) koje se također nalaze na vrlo liste prioriteta, kako ovog istraživanja tako i onih prošlih. Obitelj i obiteljske veze spominju se 7,37%, što se podudara s prošlim istraživanjima na ovu temu. Istraživanja provedena ranih 2000-tih godina pokazuju kako je tema obiteljskog života visoko rangirana te se spominje čak u 7% tekstova (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Slično je i temom s prijateljstva koji se spominje u 6,91% slučajeva.

Teme koje se bave pravilima ponašanja kako prikazuje tablica 1. postaju sve značajnije. One se pojavljuju u 6,74% slučajeva, i predstavljaju novinu u odnosu na prethodna istraživanja provedena ranih 2000-tih godina koja se nisu bavila ovom tematikom (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Posebno zanimljiva je i tematika zdravlja koja se pojavljuje u 5,76% slučajeva. Ona se, kako je prikazano u tablici 1., sve više pojavljuje u današnjim tekstovima, s ciljem podučavanja učenika o važnosti pravilne prehrane i zdravog načina života. Spomenuta tema nije bila sastavni dio prethodnih istraživanja provedenih ranih 2000-tih godina kao što je ovdje slučaj (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Također, sve više tekstova, odnosno 5,53% njih, se bavi tematikom zanimanja, kako bi se potaknuli učenici na razmišljanje o budućim profesionalnim karijerama. Ova tema prepoznata je kao važna i u prošlim istraživanjima. U istraživanjima ranih 2000-tih godina tema zanimanja spominjala se u 4% slučajeva stoga možemo govoriti o kontinuitetu spomenute teme u novim udžbenicima književnosti.

Tu su također prisutni tekstovi o pretežno kršćanskim svetkovinama (4,83%), i domovini (3,76 %). Uspoređujući s podacima iz istraživanjima provedenih ranih 2000-tih godina, gdje je ovaj podatak iznosio od 5% do 7%, možemo govoriti o neznčajnom smanjenju tradicionalnih tema kao što su kršćanske svetkovine i teme vezane za domovinu (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Između ostalog pojavljuju se i ostale teme, poput ljubavi koje se spominju znatno rjeđe.

Tablica 1. Najzastupljenije teme u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Teme	f	%
Školski život djece	210	16,12%
Priroda i prirodne pojave	204	15,66%
Životinje	145	11,13%
Dječja igra	133	10,21%
Obiteljski život	96	7,37%
Prijateljstvo	90	6,91%
Pravila ponašanja	88	6,75%
Prehrana i zdravlje	75	5,76%
Zanimanja	72	5,53%
Svetkovine	63	4,83%
Ljubav	52	3,99%
Domovina	49	3,76%
Ostalo	26	2,00%

S obzirom na rodnu perspektivu, važno je napomenuti da tema obiteljskog života i dalje zauzima visoko mjesto na popisu prioriteta. Što se tiče zanimanja, primjećuje se pomak u usporedbi s prethodnim istraživanjima provedenim tijekom ranih 2000-ih godina. Tada je tema zanimanja također bila izuzetno važna, ali danas je postala neizostavan dio svakog udžbenika, što se očituje u povećanom broju tekstova koji se njome bave.

Također, uspoređujući prikazane rezultate s prethodnim istraživanjima iz ranih 2000-ih godina, možemo primijetiti da teme poput domoljublja i kršćanskih svetkovina i dalje ostaju prisutne, iako više nisu na vrhu po učestalosti kao što je to bio slučaj u prethodnim istraživanjima. Dok školski život djece i priroda i dalje ostaju najčešće obrađivane teme, što je također u skladu s prethodno spomenutim nalazima.

8.2. Rodna (ne)osjetljivost pitanja i zadataka

U cjelini koja slijedi, istraživanje je usmjereno prema udžbeničkim pitanjima i zadacima s posebnim naglaskom na rodnim obilježjima. Iz tablice 2. je primjetno da gotovo svi udžbenici uključuju pitanja i zadatke koji su namijenjeni jednako učenicima i učenicama. Ovaj korak prema inkluzivnosti u obrazovnom materijalu očituje se kroz upotrebu imenica, glagola, zamjenica i pridjeva koji obuhvaćaju oba roda, muški i ženski.

Na primjer, u mnogim udžbenicima možemo pronaći jezične konstrukcije poput pitanja kao što je: „Kako bi opisao/opisala svoj prvi dan škole?“ Ovakvi primjeri svjedoče o nastojanju da se osigura rodna inkluzivnost u obrazovnim materijalima, promovirajući jednakost spolova i osvješćivanje o različitim iskustvima učenika i učenica.

Unatoč tomu što su većina pitanja i zadataka u udžbenicima osjetljiva na rod (78,92%), kao što su pokazala i ranije provedena istraživanja (Baranović, Jugović i Doolan, 2010), zabrinjavajuće je da i dalje postoji značajan broj pitanja koja su napisana isključivo u muškom rodu. Tablica 2. pokazuje kako više od dvjesto pitanja u 16 analiziranih udžbenika nisu rodno osjetljiva, što predstavlja znatan broj takvih pitanja prisutnih u udžbenicima za niže razrede. Kada govorimo u postocima broj rodno neosjetljivih pitanja iznosi čak 21,08%. Ovaj nalaz ukazuje na potrebu za daljnjim naporima kako bi se osiguralo da svi obrazovni materijali promiču inkluzivnost i osvješćivanje o važnosti rodne ravnopravnosti u obrazovanju.

Tablica 2. Prikaz rodno (ne)osjetljivih pitanja u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole.

	f	%
Rodno osjetljiva pitanja	775	78,92%
Rodno neosjetljiva pitanja	207	21,08%

8.3. Autorstvo udžbenika i tekstova

Proučavanje spolne strukture autora tekstova i ilustracija u udžbenicima otkriva koliko su žene priznate i prisutne kao relevantne u književnosti (Baranović, 2000). Iz dostupnih podataka o autorstvu udžbenika za niže razrede, primjećuje se da se žene češće pojavljuju kao autorice u usporedbi s muškarcima. Autorica Baranović (2000) ističe važnost autorstva žena u pisanju udžbenika jer proizlaze iz njihove sposobnosti da samostalno oblikuju sadržajnu strukturu udžbenika. Konkretno u istraživanju provedenom za ovaj rad od ukupno 16 analiziranih udžbenika, isključivo su žene bile autorice udžbenika. Ovi podaci ukazuju na činjenicu da se, kada je riječ o autorstvu udžbenika za niže razrede osnovne škole, ne može tvrditi da su žene podzastupljene, već naprotiv, da su muškarci podzastupljeni. No, ovaj primjer može upućivati kako autorice Baranović, Jugović i Doolan (2010) kažu na postojanje stereotipnog mišljenja da su žene više povezane s djecom mlađe dobi od muškaraca.

Slično se može primijetiti i kada je riječ o autorstvu osnovnih tekstova u udžbenicima. Kako pokazuje tablica 3. žene su se nešto više nego muškarci pojavile kao autorice tekstova. Odnosno žene se kao autorice tekstova pojavljuju 371 put odnosno 51,31%, dok muškarci 352

puta, točnije 48,69%. Slične podatke su dobile i autorice Branović, Jugović i Doolan (2010) koje su također radile istraživanje na spomenutu temu te stoga zaključujemo kako ne možemo govoriti o dominaciji muškaraca kada je riječ o autorstvu knjiga i tekstova za učenike nižih razreda. No, brojčana razlika, kada govorimo o autorstvu tekstova žena i muškaraca, nije znatno drastična.

Jednako tako proučavajući autorstvo ilustracija, i dalje ne možemo tvrditi da su žene podzastupljene jer su one također uglavnom autorice ilustracija u knjigama koje su bile analizirane. Ovi rezultati su slični kao istraživanja provedena ranih 2000-tih koja pokazuju kako žene prednjače kao autorice udžbenika i tekstova, ali sada i ilustracija što je novina u odnosu na prethodno spomenuta istraživanja.

Tablica 3. Autorstvo tekstova u udžbenicima za hrvatski jezik za niže razrede osnovne škole

Autorstvo tekstova	f	%
Žene	371	51,31%
Muškarci	352	48,69%

8.4. Rodna zastupljenost u osnovnim tekstovima i priložima

U ovoj cjelini analizira se prisutnost ženskih i muških likova u sadržaju udžbeničkih tekstova i metodičkih priloga. Prikazat će se učestalost njihovog pojavljivanja ili spominjanja u osnovnim tekstovima i priložima koji su pridruženi tim tekstovima, kao što su slikovni prilozi, interpretacija teksta, povijesni dokumenti, te pitanja i zadaci namijenjeni učenicima.

Analiza rodne strukture likova u priložima udžbenika iz tablice 4. otkriva da se muški likovi pojavljuju nešto više od 5 % u slikovnim priložima od žena. U usporedbi s muškim likovima, ženski likovi se znatno rjeđe spominju uključujući i u povijesnim dokumentima koji su povezani s osnovnim tekstovima. Iako su povijesni dokumenti kako autorice Baranović, Jugović i Doolan (2010) ističu rijetki u udžbenicima, važno je istaknuti da su žene u njima vidljivo podzastupljene kao da nikad nisu imale važnu povijesnu ulogu. Međutim treba naglasiti da se u pitanjima i zadacima većinom promiče rodna osjetljivost (Tablica 2.) te se spominju i žene i muškarci. No, kako smo već spomenuli i dalje postoji velik broj pitanja koja se isključivo odnose na muškarce (21,08%), što zahtjeva posebnu pozornost.

Bilo je važno istražiti koliko često se muški i ženski likovi pojavljuju u osnovnim tekstovima odnosno interpretacijama. Slično kao i kod prisutnosti muških i ženskih likova u priložima, muški likovi (57,43%) se u osnovnim tekstovima pojavljuju češće od ženskih likova (42,57%). Kada govorimo o dobnoj strukturi od ženskih likova najčešće su prikazane djevojčice

odnosno učenice, a kada govorimo o muškim likovima riječ je o dječacima točnije učenicima, što je i razumljivo s obzirom na razinu obrazovanja i djecu o kojoj je riječ. Kada se spominju odrasle žene, najčešće su prikazane u kontekstu koji uključuje djecu, što odražava kako autorice Baranović, Jugović i Doolan (2010) ističu stereotipno mišljenje da su žene prirodno više povezane s djecom.

Tablica 4. Rodna zastupljenost u osnovnim tekstovima i priložima

	Slikovni prikazi	%	Interpretacije teksta	%	Povijesni dokumenti	%
Ž	878	47,08%	86	42,57%	3	20,00%
M	987	52,92%	116	57,43%	12	80,00%

U konačnici možemo sumirati rezultate i reći da analiza ukazuje na jasne nejednakosti u prikazima likova u udžbenicima što su prethodno potvrdile studije iz ranih 2000-tih godine (Baranović, Jugović, Doolan, 2010). Muški likovi su češće prisutni kako u priložima, tako i u osnovnim tekstovima, dok su ženski likovi podzastupljeni. Ova neravnoteža u prikazu likova može utjecati na percepciju djece o društvenim ulogama i normama.

8.5. Karakterizacija muških i ženskih likova: osobine ličnosti u osnovnim tekstovima

Kako bi se odgovorilo na pitanje kako su prikazani ženski i muški likovi u udžbenicima, fokus će biti na analizi prikaza njihovih psihosocijalnih karakteristika, vrijednosti te profesionalnih i obiteljskih uloga (Baranović, 2000). Stereotipi se odnose na skup osobina ili uvjerenja o tipičnim karakteristikama određene skupine ljudi, kao što su pretpostavke da su žene nježne, osjećajne, sklone plaču i ovisne o pomoći drugih, dok su muškarci opisani kao agresivni, snažni, neovisni i neemotivni (Čorkalo, 2003). Stereotipi su problematični jer generaliziraju karakteristike na sve članove skupine, bez uzimanja u obzir njihovih individualnih razlika, te su teško podložni promjenama (Čorkalo, 2003). Prilikom analize osobina likova, istraživano je koje su pozitivne osobine češće pripisane ženskim i muškim likovima u udžbenicima za niže razrede. Fokus je na pozitivnim osobinama, s obzirom na to da udžbenici češće dodjeljuju pozitivne nego negativne osobine i muškim i ženskim likovima.

Podaci iz tablice 5. ukazuju da se u udžbenicima za niže razrede češće pripisuju sljedeće pozitivne osobine ženskim likovima: veselost, brižnost, razigranost, nježnost i dragost. Uzimajući u obzir prikaz negativnih osobina likova u udžbenicima za niže razrede, primjećuje se da se ženskim likovima pridružuju negativne osobine kao što su plašljiva, lakomislena i

gundava. Dok negativne osobine koje se češće pripisuju muškim likovima uključuju agresivnost, tvrdoglavost, neposlušnost, nepristojnost i neurednost.

Tablica 5. Osobine ličnosti ženskih likova u udžbenicima za hrvatski jezik za niže razred

Osobine ličnosti ženskih likova	F	%
Vesela/uvijek nasmijana	202	15,63%
Brižna	173	13,39%
Razigrana	167	12,93%
Nježna/mila	153	11,84%
Dobra/draga	147	11,38%
Znatiželjna	123	9,52%
Zabrinuta	103	7,97%
Zanovijeta	87	6,73%
Prestrašena	76	5,88%
Darežljiva	61	4,72%

Kada se usporede pozitivne osobine ženskih likova s osobinama koje se često pripisuju muškim likovima u udžbenicima, primjećuje se značajna sličnost između njih. Naime, postoji značajan broj osobina koje se nalaze i među ženskim i među muškim likovima. Neki primjeri takvih osobina uključuju razigranost, brižnost, veselost i slično (Tablica 6). Ovaj nalaz ukazuje da u udžbenicima postoje preklapanja u osobinama ličnosti, odnosno da se ne može tvrditi da postoje strogo određene osobine isključivo vezane uz spol likova u tekstu. Međutim, analiza udžbenika također otkriva da postoje određene stereotipne osobine koje su pretežno povezane s ženskim likovima, kao što su primjerice znatiželja i nježnost. S druge strane, postoje i osobine koje se mogu smatrati muškim stereotipima poput primjerice aktivan, poduzetan ili vješt.

Tablica 6. Osobine ličnosti muških likova u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Osobine ličnosti muških likova	F	%
Razigran	223	17,74%
Brižan	189	15,04%
Radostan	171	13,60%
Pametan/Domišljat	150	11,93%

Hrabar	124	9,86%
Aktivan	113	8,99%
Poduzetan	98	7,80%
Vješt	73	5,81%
Dobronamjieran	64	5,09%
Zločest	52	4,14%

Do sličnih rezultata došle su i autorice Baranović, Jugović i Doolan (2010), stoga se ne može tvrditi da postoji potpuno nestajanje stereotipa o osobinama povezanim sa spolom jer podaci pokazuju da stereotipizacija osobina prema spolu još uvijek u nekoj mjeri postoji u udžbenicima, no vidljiv je znatan napredak jer se muški likovi više počinju povezivati s primjerice brižnošću. No, djeca već od najnižih razreda osnovne škole uče da postoje osobine koje su češće povezane sa ženama i muškarcima. Zanimljiv je i podatak kako u udžbenicima muški likovi imaju više ženskih osobina (razigranost, radosnost, brižnost), nego što ženski likovi imaju muških osobina. Zbog toga možemo tvrditi kako je više izraženija stereotipizacija ženskih likova, jer se kod muških likova vide neke nestereotipne osobe koje naglašavaju njegovu osjećajnost, odnosno brižnost za druge.

8.6. Profesionalna raznolikost: uloge muških i ženskih likova u svijetu rada

U analizi se istraživalo i kako su opisane profesionalne uloge muških i ženskih likova jer se želi utvrditi postoji li prisutnost rodno diskriminirajućih obrazaca u udžbenicima. U tablicama 7. i 8. ispod teksta prikazani su postoci i najčešće spominjana zanimanja za ženske i muške likove, što nam pruža uvid u to koje profesionalne uloge se najčešće pripisuju svakom spolu.

Tablica 7. Profesionalne uloge ženskih likova u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Profesionalne uloge ženskih likova	F	%
Učiteljica	164	18,85%
Učenica	153	17,59%
Domaćica	112	12,87%
Knjižničarka	97	11,15%
Princeza	84	9,66%
Spisateljica	73	8,39%

Odgajateljica	65	7,47%
Pjesnikinja	57	6,55%
Gimnastičarka	41	4,71%
Prodavačica	24	2,76%

Iz dostupnih podataka (Tablica 7) može se primijetiti da se u udžbenicima za niže razrede češće prikazuju ženski likovi u stereotipnim ženskim zanimanjima poput učiteljica i domaćica, koje su povezane s brigom i odgojem djece. Ipak, treba napomenuti da se primjećuje određeni napredak u odnosu na prethodna istraživanja, budući da se ženski likovi počinju prikazivati i u nestereotipnim zanimanjima. Primjerice, u nekim tekstovima se žene prikazuju kao doktorice, majstorice, programerke, nogometašice, fizičarke i kemičarke, odnosno u znanstvenim, poduzetničkim, sudskim i sličnim ulogama. Ipak, brojčani prikaz ženskih likova u nestereotipnim zanimanjima još uvijek nije značajan, spominju se svega tek na nekoliko mjesta u udžbenicima i to samo u udžbeniku pod nazivom Trag u priču. Žene i dalje uglavnom zadržavaju stereotipna zanimanja u udžbenicima za niže razrede, no vrijedi spomenuti da se njihov spomen u nesvakidašnjim zanimanjima povećava u odnosu na istraživanja provedena ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Neke od navedenih zanimanja koja su pripisana ženskim likovima također se nalaze među deset najčešće pripisivanih zanimanja muškim likovima, poput učitelja (Tablica 8). Također je važno istaknuti da se muški likovi pojavljuju u profesionalnim ulogama koje se tradicionalno smatraju muškima, kao što su doktor, lovac, mornar i sl. Zanimljivo je da se u nekim tekstovima muški likovi prikazuju kao i domaćini, vrtlari, odgajatelji ili logopedi, što su manje tipična muška zanimanja te je to znatan napredak u odnosu na prethodna istraživanja provedena ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Zanimljiv je i podatak koji se pojavljivao na nekoliko mjesta u udžbenicima, a govori o tome kako muški likovi, više nego ženski, zauzimaju visoke pozicije kao ravnatelji škola, dok su ženski likovi češće prikazani kao učiteljice, što šalje poruku učenicima o višem položaju muškaraca u profesionalnoj hijerarhiji.

Tablica 8. Profesionalne uloge muških likova u knjigama hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Profesionalne uloge muških likova	f	%
Doktor	132	17,10%
Učitelj	112	14,51%

Kralj	103	13,34%
Lovac/Šumar	93	12,05%
Mornar	85	11,01%
Glumac	72	9,33%
Poštar	65	8,42%
Pekar	43	5,57%
Znanstvenik/izumitelj	37	4,79%
Pjesnik	30	3,89%

Na temelju prikupljenih podataka, možemo zaključiti da udžbenici još uvijek prikazuju stereotipne profesionalne uloge ženskih i muških likova, iako postoje određena zanimanja koja su zajednička za oba spola. Uvode se i neke promjene pa se ženski i muški likovi počinju prikazivati i u nestereotipnim zanimanjima.

8.7. Obiteljski mozaik: analiza muških i ženskih uloga i odgovornosti

Uz profesionalne uloge, obiteljske uloge su također važan indikator rodni stereotipa u tekstovima. Kroz proučavanje različitih likova i njihovih obiteljskih uloga, dobiven je uvid u to kako se prikazuju i promoviraju konzervativne ili progresivne agende.

Kao što je već spomenuto, ključni aspekt u oblikovanju rodni uloga u udžbenicima je prikaz obiteljskih uloga muškaraca i žena. Iz tablice 9. jasno proizlazi da se najveća pažnja posvećuje ulozi majke u udžbenicima. Naime, ženski likovi se češće prikazuju kao majke u usporedbi s muškim likovima i njihovom ulogom očeva. To ukazuje na veću prisutnost ženskih likova u obiteljskom kontekstu te njihovu povezanost s privatnom sferom. Isti obrazac se primjećuje kada je riječ o prikazu bake i djeda. Dakle, u osnovnoškolskim udžbenicima se nakon uloge majke i oca često spominje uloga bake, a tek potom djeda.

Iz tablice 9. uočavamo da se, kada je riječ o sinovima i kćerima, udžbenici više usredotočuju na sinove, štoviše sinovi se čak duplo više spominje nego kćeri. Kćeri se spominju 3,34 % u udžbenicima, dok se sinovi spominju 7,35%. Ova naglašena uloga sinova u odnosu na kćeri u skladu se je s tradicionalnim vrijednosnim sustavom i logično prati stereotipne rodne uloge. Ista je situacija kada govorimo o ulogama brata i sestre, riječ brat se znatno češće pojavljuje nego sestra. Iz podataka možemo iščitati kako se čak i unuk pojavljuje češće nego kćer. Kada se ovi nalazi interpretiraju u kontekstu prethodno spomenutih rezultata analize obiteljskih uloga, postaje jasno da udžbenici konzistentno promoviraju tradicionalne modele

rodnih uloga što su prethodno potvrdili i nalazi iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Tablica 9. Obiteljske uloge muških i ženskih likova u udžbenicima za hrvatski jezik za niže razrede osnovne škole

Obiteljske uloge likova	F	%
Majka	778	28,88%
Otac	407	15,11%
Baka	354	13,14%
Djed	329	12,21%
Sin	198	7,35%
Brat	137	5,09%
Unuk	120	4,45%
Kćer	90	3,34%
Sestra	77	2,86%
Unuka	69	2,56%
Teta	52	1,93%
Ujak	34	1,26%
Strina	18	0,67%
Ujna	15	0,56%
Stric	9	0,33%
Tetak	4	0,15%
Ostala rodbina	3	0,11%

Iako su ženski likovi manje zastupljeni od muških u svim analiziranim dimenzijama udžbeničkog sadržaja, kada je riječ o ulozi majke, one su se istaknule kao najčešće spominjane. Baranović, Jugović i Doolan (2010) ističu da naglašavanje uloge majke ukazuje da udžbenici rijetko promatraju žene kao osobe s vlastitim osobnostima, interesima i sposobnostima. Kada procjenjujemo zastupljenost žena u udžbenicima, važno je istaknuti da, osim majke, značajno mjesto zauzima i uloga bake u osnovnoškolskim udžbenicima. Ovakav prikaz ženskih likova upućuje na to da udžbenici stavljaju ženu unutar obitelji i prenose patrijarhalni model žene koji naglašava njezinu ulogu kao osobe koja odgaja i brine za djecu, te obavlja obiteljske i kućanske poslove. Također se može primijetiti da udžbenici, kada je riječ o djeci, više naglašavaju muške uloge, ulogu sina, brata i unuka. Baranović (2000) ističe da ova naglašena muška uloga kod djece ukazuje na tradicionalno, patrijarhalno shvaćanje obitelji, u kojem dominacija muškaraca

predstavlja jedan od ključnih principa reguliranja odnosa unutar obitelji. Ovo istovremeno implicira višu poziciju i veću važnost muškaraca te veću pažnju usmjerenu prema njima. Neki mogu ovakvu poruku udžbenika shvatiti da se mlade generacije trebaju pripremiti za takvu poziciju muškaraca u obitelji.

Isto tako u pogledu tradicionalnosti udžbenika, primjećuje se da se veća pažnja posvećuje braku u usporedbi s drugim oblicima obiteljskog života. Na primjer, udžbenici za niže razrede ne spominju izvanbračne zajednice, razvedene obitelji, istospolne obitelji, samohrane roditelje, obitelji bez djece te samce. Samo se u jednom slučaju spominje obitelj s posvojenim djetetom. U većini slučajeva, udžbenici naglašavaju tradicionalne obiteljske strukture koje uključuju muškarca, ženu i djecu. Ova pristranost u prikazu obitelji može stvarati osjećaj isključenosti ili nedovoljnog predstavljanja određenih skupina učenika, čime se propušta prilika za promicanje razumijevanja i prihvaćanja različitih obiteljskih konstelacija. Ovaj naglasak na obitelj s djecom kao preferirani oblik obiteljskog života te isticanje uloge žene kao majke promovira tradicionalne obrasce obiteljskog života i uloga, što se smatra poželjnim modelom ponašanja za mlade ljude u odrasloj dobi.

8.8. Prikaz vrijednosti: ženski i muški likovi u literarnom svijetu

Analiza strukture vrijednosti ženskih i muških likova u udžbenicima doprinosi razumijevanju načina na koji su žene i muškarci predstavljeni u tim udžbenicima. Vrijednosti muških i ženskih likova, kako se vidi iz rezultata analize, održavaju tradicionalne obrasce u udžbenicima koji promiču stereotipna opisivanja karakteristika i uloga muškaraca i žena. Za ženske likove, najvažnije vrijednosti su vezane za obitelj, posebno djecu, ali i u ovom istraživanju obrazovanje (Tablica 10). Ostale vrijednosti kao prijateljstvo, ljubav, profesionalne uloge i ostalo manje su naglašene. Ove vrijednosti odražavaju patrijarhalni sustav vrijednosti i potvrđuju tradicionalni pristup udžbenika u prikazu ženskih likova jer je primarno naglašena njihova obiteljska uloga, iako važno je istaknuti napredak u isticanju važnosti obrazovanja kod žena, što su također primijetila i prethodno provedena istraživanja na ovu temu (Baranović, Jugović i Doolan, 2010).

Tablica 10. Vrijednosni sustav ženskih likova u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Vrijednosti ženskih likova	f	%
Djeca	129	33,51%
Obrazovanje	78	20,26%

Obitelj	75	19,48%
Prijateljstvo	34	8,83%
Ljubav	26	6,75%
Profesionalni ugled i uspjeh	21	5,45%
Okoliš	15	3,90%
Domoljublje	7	1,82%

Kada analiziramo vrijednosti ženskih likova i usporedimo ih s vrijednostima pripisanim muškim likovima, primjećujemo sličnu strukturu, odnosno zajedničke vrijednosti kao što su djeca, obitelj i obrazovanje (Tablica 11). Međutim, postoji hijerarhija vrijednosti koja se razlikuje. Najvišu razinu na ljestvici „ženskih“ vrijednosti zauzimaju djeca i obitelj, dok se muški likovi više povezuju s obrazovanjem, znanjem te profesionalnim ugledom i uspjehom. Iako ova razlika ukazuje na stereotipnu podjelu vrijednosti na muške i ženske, postaje još jasnija kada se sagledaju vrijednosti koje su isključivo pripisane muškim ili ženskim likovima. Na primjer kako ističe autorica Baranović (2000) rad, profesionalni ugled, uspjeh i domoljublje su vrijednosti koje su često povezane samo s muškim likovima, dok su ženskim likovima pripisane vrijednosti zajedništva i socijalne osjetljivosti.

Tablica 11. Vrijednosni sustav muških likova u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

Vrijednosti muških likova	f	%
Obrazovanje	103	25,43%
Profesionalni ugled i uspjeh	63	15,56%
Djeca	60	14,81%
Obitelj	50	12,35%
Prijateljstvo	48	11,85%
Domoljublje	38	9,38%
Okoliš	23	5,68%
Ljubav	20	4,94%

Sažeto rečeno ženski likovi se i dalje više usredotočuju na privatnu sferu, poput djece i obitelji, dok je kod muških likova više istaknut profesionalni ugled nego li što je kod ženskih likova. No, važno je napomenuti da vrijednosti muškaraca i žena i dalje naginju prema tradicionalnom sustavu vrijednosti kao što su djeca i obitelj.

8.9. Kroz ružičaste i plave leće: rodni stereotipi boja u prikazu likova

Ako promatramo pažljivo, primijetit ćemo da su u udžbenicima za niže razrede osnovne škole djevojčice i dječaci često prikazani koristeći stereotipne boje. To znači da se djevojčice većinom prikazuju u ružičastoj odjeći, dok se dječaci prikazuju u plavoj boji. Djevojčice su u ružičastoj boji prikazane skoro tri puta više nego u nekoj drugoj nestereotipnoj boji. Vrlo slična situacija je i s dječacima (Tablica 12).

Tablica 12. (Ne)stereotipni prikaz muških i ženskih likova u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede osnovne škole

	Ž	%	M	%
Stereotipne boje	654	74,49%	696	70,52%
Nestereotipne boje	224	25,51%	291	29,48%

Stereotipno povezivanje djevojčica s ružičastom bojom i dječaka s plavom bojom može imati dublje društvene konotacije. Ova podjela često se koristi kao vizualni simbol za označavanje spolova i može prenijeti suptilnu poruku o očekivanjima i normama vezanim uz svaki spol (Crawford, 1995, prema Baranović, 2000). „Namjenom plave boje za dječake i ružičaste za djevojčice djeca se već od samog rođenja označuju i proizvode kao spol, kao dvije društveno različite i odvojene kategorije, muški i ženski spol, a ne kao ljudsko biće kao takvo. U skladu s time oni se podvrgavaju različitim socijalizacijskim obrascima“ (Crawford, 1995: 8 prema Baranović, 2000:14).

Osim toga, prikazivanje djevojčica u ružičastoj odjeći i dječaka u plavoj odjeći može imati i posljedice na samoprocjenu i samopoštovanje djece. Ova podjela boja može djeci sugerirati da postoje jasno definirani načini ponašanja i izražavanja povezani s njihovim spolom, što može ograničiti njihovu slobodu izbora i samoidentifikaciju.

8.10. Feministički glasovi i intersekcionalnost u udžbenicima

U istraživanju obrazovnih materijala i udžbenika, primjetno je da su feministički tekstovi i teme povezane s feminizmom nezastupljene. Udžbenici često zanemaruju ovu važnu dimenziju u književnosti i društvu općenito. Unatoč tome što su feministički pokreti i feministička kritika igrali ključnu ulogu u razumijevanju rodni dinamika i promicanju rodne ravnopravnosti, njihov utjecaj nije odražen u obrazovnim materijalima. To rezultira nedostatkom prilika za učenike i učenice da razvijaju kritičko razumijevanje i svijest o

pitanjima rodne nejednakosti, stereotipima, patrijarhalnom sustavu i drugim aspektima feminizma kroz književnost.

S druge strane, intersekcionalnosti je u nekim udžbenicima vidljiva, iako nije zastupljena u velikoj mjeri. Spominju se tek žene s teškoćama i invaliditetom. Ovo ograničeno prikazivanje intersekcionalnosti sugerira nedostatak sveobuhvatnog pristupa razumijevanju različitih dimenzija rodnog, rasnog, etničkog i drugog oblika identiteta u društvu i književnosti. Iako se koncept intersekcionalnosti sve više prepoznaje kao ključan za razumijevanje kompleksnih interakcija među različitim identitetima i iskustvima, on u udžbenicima književnosti i dalje nije vidljiv.

9. Rasprava

9.2. Kontinuitet i diskontinuitet u rodnom stereotipiziranju

Rezultati istraživanja ukazuju i na kontinuitet i diskontinuitet u stereotipnom prikazivanju rodni uloga u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede. Dominantna tema u analiziranim udžbenicima i dalje je važnost obitelji, s naglaskom na tradicionalnu, proširenu obitelj koja uključuje majku, oca, djecu te često baku i djeda. Alternativne obiteljske strukture spomenute su samo na jednom mjestu od 16 analiziranih udžbenika, gdje se spominje obitelj s posvojenim djetetom. Domoljubne teme i kršćanske svetkovine su još uvijek prisutne, ali nisu toliko učestale. Novost u odnosu na prethodna istraživanja je veći naglasak na temama vezanim uz zanimanja. No, pomalo razočaravajuće je što se niti u jednom analiziranom udžbeniku nije pojavio niti jedan tekst koji bi imao veze s feminizmom.

Kada govorimo o ženskim autoricama udžbenika i tekstova primjetan je kontinuitet s prethodno provedenim istraživanjima iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović, i Doolan, 2010). Žene su i dalje, kako je i prethodno pokazano, pretežno autorice udžbenika i tekstova. Jedini diskontinuitet se vidi u autorstvu ilustracija gdje sada prednjače žene, što nije bio slučaj s istraživanjima iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). S druge strane, kada govorimo o zastupljenosti ženskih likova, također se uviđa kontinuitet s prošlim istraživanjima u prikazivanju pretežno muških likova. Odnosno možemo reći kako je ova analiza, kao i prethodno spomenute, pokazala da su ženski likovi i dalje slabije zastupljeni u odnosu na muške likove.

Kada govorimo o tome jesu li ženski i muški likovi i dalje prikazani rodno stereotipno, nalazi su vrlo zanimljivi jer je vidljiv kontinuitet, ali i diskontinuitet s prijašnjim istraživanjima (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Žene su, kao što je pokazano i prošlim istraživanjima, i dalje najviše prikazane u ulozi majke i povezane s obiteljskom sferom, posebno s djecom te najčešće brinu o sinovima koji se češće pojavljuju od kćeri. Zanimanja koja se pripisuju ženama i dalje su, uglavnom odgojnog karaktera, kao što su učiteljica, odgajateljica ili domaćica pa stoga možemo govoriti o kontinuitetu vezanom uz obiteljske i profesionalne uloge. No, zanimljivo je da se u udžbeniku *Trag* u priči žene također pojavljuju kao nogometašice, znanstvenice ili programerke, što su stereotipno muška zanimanja te tu možemo govoriti o diskontinuitetu u odnosu na prethodno provedena istraživanja na ovu temu (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Postoji i diskontinuitet u prikazu muških zanimanja. Muški likovi i dalje se kontinuirano povezuju s javnom sferom, ali diskontinuitet u odnosu na prethodno spomenuta istraživanja je da se na nekim mjestima muški likovi prikazuju i kao domaćini, obavljaju kućanske poslove, peku kolače i čiste vrt, te se bave odgojem ili logopedijom. Ipak, postotak

prikaza takvih zanimanja u udžbenicima još uvijek nije usporediv s tipično muškim zanimanjima poput doktora, učitelja, lovca, mornara.

Muški likovi i dalje su, kao je i prije potvrđeno, najčešće opisani kao razigrani, pametni, brižni i hrabri te pretežno odjeveni u plavu boju, no sve više se spominje i njihova osjećajnost, pa susrećemo primjere dječaka koji plaču ili trebaju pomoć, što se stereotipno povezuje s djevojčicama. S druge strane, djevojčice su i dalje prikazane kao uvijek nasmijane, brinu za druge, znatiželjne, često zanovijetaju i nerijetko su prikazane u ružičastoj boji. Samo se na nekim mjestima ističe njihova mudrost, pamet, domišljatost i snalažljivost. Ovi prikazi svjedoče o kontinuitetu u prikazu osobina muških i ženskih likova koja su potvrdila i istraživanja iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Ovi stereotipni prikazi su povezani s vrijednostima koje se promoviraju kod muških i ženskih likova. Kod ženskih likova, i dalje je najveća vrijednost vezana uz majčinstvo i brigu o djeci kao što su potvrdila i prethodno spomenuta istraživanja, no primjećuje se i pomak u naglašavanju važnosti obrazovanja. S druge strane, muški likovi i dalje tradicionalno njeguju vrijednosti obrazovanja i profesionalnog uspjeha, no zanimljivo je kako se sve više ističe i važnost brige za djecu. Muški likovi u udžbenicima često su prikazani u bliskim interakcijama s djecom, brinu se o njima, podučavaju ih i usmjeravaju te nam to svjedoči o diskontinuitetu u prikazu muških likova u odnosu na prethodno provedena istraživanja na ovu temu.

Kada govorimo o rodno osjetljivim pitanjima i zadacima primjetan je kontinuitet s provedenim istraživanjima iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Pitanja i zadaci pretežno su rodno osjetljivi te su formulirani u množini, odnosno neutralnoj formi ili pak u oba roda ne diskriminirajući tako niti jedan spol. Dakako, i dalje postoji velik broj pitanja koja su isključivo formulirana u muškom rodu i se obraćaju muškom dijelu populacije.

Primjetna je promjena u odnosu na prethodna istraživanja iz ranih 2000-tih godina jer se ova analiza, u odnosu na spomenutu, fokusira na prisutnost feminističkih tekstova i intersekcionalnom prikazu nejednakosti. No, dobiveni rezultati nisu ohrabrujući. Naime, i dalje nema tragova feminističkih tekstova i intersekcionalnosti u udžbenicima.

U konačnici, većina udžbenika nastavlja s prikazivanjem rodni stereotipa, ali se primjećuju i pomaci u odnosu na prethodna istraživanja iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Drugim riječima, s obzirom na dobivene podatke, možemo zaključiti da konzervativna agenda i dalje dominira nastavnim materijalima u usporedbi s utjecajem koji ima feministička agenda, ali vidljivi su i progresivni momenti. To sugerira potrebu za budućim naporima kako bismo postigli ravnotežu i promovirali feminističke vrijednosti u obrazovnom

sustavu. Dakle, u budućnosti je potrebno kontinuirano raditi na stvaranju obrazovnih resursa koji će poticati kritičko razmišljanje, svijest o rodnim pitanjima i intersekcionalnosti te doprinosti izgradnji inkluzivnog obrazovnog okruženja za sve učenike i učenice.

9.2. Nevidljivi identiteti: izostavljeni aspekti u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede kroz prizmu intersekcionalnosti

Udžbenici za niže razrede hrvatskog jezika igraju ključnu ulogu kao izvor znanja i informacija za mlade učenike. Međutim, kada se sagledaju iz perspektive intersekcionalnosti, postaje očito da nedostaje raznolikost i da ne odražavaju stvarnost društva i iskustva učenika. Intersekcionalnost koju Hill Collins (2015) definira kao analizu koja sugerira da različiti sustavi, uključujući aspekte poput rase, društvene klase, spola, seksualne orijentacije, etničkog podrijetla, dobi i sl. nisu odvojeni i isključivi, već međusobno povezani i zajedno oblikuju složene društvene moći, često izostaje u učeničkim udžbenicima. Stoga je cilj ovog poglavlja istražiti tišine u udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede i analizirati njihovu važnost u kontekstu intersekcionalnosti.

U analizi udžbenika, primjećuje se izrazito izražen heteronormativni okvir u prikazu likova. U većini slučajeva, svi likovi u udžbenicima prikazani su kao heteroseksualni bijelci i ne suočavaju se s nikakvim vidljivim teškoćama ili izazovima. Udžbenici nerijetko prenose poruku kako su upravo muški rod, bijela rasa i heteroseksualnost norma, dok se ostali identiteti doživljavaju kao iznimke ili odstupanja od te norme. Ova odsutnost inkluzivnog jezika može izazvati osjećaj isključenosti kod učenika koji se ne uklapaju u tradicionalne rodne i seksualne norme. Tako se niti u jednom udžbeniku nisu pojavile osobe druge rase, spolne orijentacije ili pak etničke manjine. Dakle, niti jedan tekst nije govorio primjerice o pripadnicima LGBTQ+ zajednice, kao niti o crnim ženama i njihovim dostignućima te drugim etničkim manjinama. Primjećuje se da se nedovoljno naglašava i važnost socioekonomskog statusa. Bilo bi zanimljivo kada bi se učenici podučavali o klasnoj pripadnosti i problemima s kojima se posebno nose siromašne žene. Jedini napredak vidljiv je u prikazivanju osoba s teškoćama koji se pojavljuju tek na nekoliko mjesta u udžbeniku, pretežno se radi o udžbeniku Trag u priči. Dakle, umjesto da udžbenici sadržavaju tekstove koji se bave različitim spolovima, rasama, etničkim skupinama i drugim aspektima premreženih identiteta kako bi se potaknulo razumijevanje i poštovanje različitosti, ove aspekte su zanemarili i izostavili.

U konačnici, udžbenici hrvatskog jezika nedovoljno obrađuju teme vezane uz intersekcionalnost. Takvi nedostaci smanjuju kvalitetu obrazovanja i mogu pridonijeti reprodukciji društvenih nejednakosti. Trenutni udžbenici se uglavnom oslanjaju na točno

određen okvir lika što stvara dojam da su samo određene osobe vrijedne spomena u književnosti, dok se ostali zanemaruju. Stoga je važno da se izrade udžbenici koji aktivno promiču intersekcionalnost, uključujući različite perspektive, iskustva i doprinose svih ljudi bez obzira na njihove razlike.

U tom pogledu bilo bi posebno bi važno promicati uključivanje feminističkih tekstova u udžbeničke knjige. Feministički tekstovi pružali bi priliku da se promiče svijest o pitanjima rodne nejednakosti i patrijarhalnih struktura koje utječu na društvo. Pošto se feministkinje bave kompleksnim temama, kao što je primjerice spomenuti patrijarhat, bilo bi važno prilagoditi ih dobi i razvojnoj razini učenika. No, mladi učenici mogu biti uvedeni u ovakve intersekcionalne teme vezane za rodne uloge, jednakost i raznolikost, otpor opresivnom sustavu i sl. Štoviše to može imati pozitivan utjecaj na njih tako što može pomoći u prevenciji stereotipa i predrasuda od najranije dobi. Kroz ove teme naučili bi kritički promišljati i proučavati patrijarhalni sustav u kojem živimo.

Osim pružanja znanja i razumijevanja, feministički tekstovi u udžbenicima potiču učenike da postanu aktivni građani koji su svjesni problema rodne nejednakosti i spremni sudjelovati u promjenama prema pravednijem i ravnopravnijem društvu. Ova obrazovna inicijativa pomaže oblikovati buduće generacije koje će se boriti za jednakost i pravdu u svim aspektima života baš kao što to čine i feministkinje.

10. Zaključak

U istraživanju koje je prikazano u ovom radu, glavni cilj bio je identificirati prisutnost konzervativnih i feminističkih agendi u udžbenicima književnosti za osnovne škole. Konkretno, konzervativna agenda manifestira se kroz prisutnost rodni stereotipa, dok feministička agenda uključuje otpor tim stereotipima, ali također i otpor prema sustavu koji ih proizvodi. Uz spomenuto jedan od važnih aspekata ovog istraživanja bio je usporediti uvide s prethodnim istraživanjima na istu temu provedenim tijekom ranih 2000-ih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Fokus je bio na identifikaciji kontinuiteta i diskontinuiteta u prisutnosti ovih agendi u udžbenicima, kako bismo bolje razumjeli kako se obrazovni materijali razvijaju i mijenjaju tijekom vremena.

Zaključak je kako postoji kontinuitet i diskontinuitet u odnosu na provedena istraživanja iz ranih 2000-tih godina (Baranović, Jugović i Doolan, 2010). Kada govorimo o zastupljenosti ženskih autorica, žene su, kao što je pokazano i prijašnjim istraživanjima, i dalje pretežno autorice udžbenika i tekstova za niže razrede, ali ovim istraživanjem je pokazano i ilustracija. No, one su, kao što je i prije dokazano, slabije zastupljene u udžbeničkim tekstovima u odnosu na muške likove. Stoga možemo govoriti o kontinuitetu kada je riječ o zastupljenosti žena kao autorica i likova. Daljnjom analizom tekstova i ilustracija u udžbenicima, primijećen je kontinuitet i diskontinuitet u prikazivanju rodno uvjetovanih stereotipa. Tako se ženski likovi i dalje vežu uz obiteljsku sferu i obavljaju poslove pretežno odgojnog karaktera, brižne su i kao najveću vrijednost navode svoju djecu, a što odražava konzervativnu agendu. Muški likovi, s druge su strane, u udžbenicima često i dalje povezani s javnom sferom, gdje se ističe njihova važnost za obrazovanjem i širok raspon zanimanja koje obavljaju. No, u nekim se segmentima vidi i diskontinuitet u odnosu na prethodno spomenuta istraživanja. Tako se muški likovi počinju pojavljivati u nestereotipnim zanimanjima i više se vežu uz obiteljsku sferu, prikazani su kao brižni i osjećajni te kao glavna vrijednost navode se djeca. Slično je i kod ženskih likova koje se također na nekim mjestima pojavljuju u nestereotipnim zanimanjima i vežu se uz obrazovanje. Kontinuitet se uočava i pri postavljanju pitanja i zadataka koji su i dalje postavljeni rodno neutralno ne diskriminirajući tako niti jedan spol. Ono što prethodne analize iz ranih 2000-tih nisu uzimale u obzir, a u ovom istraživanju je prepoznato kao vrlo važno, je prisustvo odnosno odsustvo feminističkih tekstova i pitanja intersekcionalnosti. Iako u hrvatskoj književnosti postoje feministički tekstovi koji se bave rodni nejednakostima, njihova prisutnost, kao i prisutnost intersekcionalnosti nije postojana u analiziranim udžbenicima hrvatskog jezika za niže razrede. Pokazano je kako takav koncept nije prepoznat

i obrađen u udžbenicima književnosti. Češće uključivanje feminističkih i intersekcijskih tekstova doprinijelo bi osvješćivanju učenika o rodnoj nejednakosti.

Udžbenici iz književnosti inspirirani feminističkom agendom bili bi obogaćeni različitim tekstovima koji bolje reflektiraju feminističke vrijednosti. U spomenutim udžbenicima likovi bi imali širok spektar uloga, uključujući obiteljske i profesionalne te bi se pojavljivali u nestereotipnim i nesvakidašnjim situacijama obogaćujući tako njihove karaktere i interese. Osobine i vrijednosti ne bi bile ograničene samo na one koje im se tradicionalno nude, već bi bile znatno više otvorenije i progresivnije. Dakle, u udžbenicima inspiriranim feminističkom agendom klasični rodni stereotipi bili bi izbjegavani kako bi se stvorio prostor za raznolikost i različite interpretacije likova. S posebnom pažnjom na pitanjima i zadacima u udžbenicima, bilo bi osigurano da se s jednakom pozornošću obraća svim spolovima – muškim, ženskim, ali i onim koji se tako ne osjećaju, a nazivamo ih nebinarni. U pogledu autorstva to bi značio podjednak omjer autora i autorica udžbenika, tekstova i ilustracija, a kad je riječ o zastupljenosti likova, podjednak omjer muških i ženskih likova kako bi se uključila raznolikost glasova i perspektiva. Udžbenici bi trebali uključivati književne tekstove napisane o različitim ženama, uključujući i autorice koje dolaze iz različitih rasnih, kulturnih, etničkih skupina i socioekonomskih pozadina kako bi se istražio njihov utjecaj na književnost. Jednostavnije rečeno, udžbenici bi trebali istraživati intersekcionalnost, tj. kako različiti aspekti identiteta utječu na život i iskustvo žena te kako se to odražava u književnim djelima. Učenici bi mogli učiti i o povijesti feminizma te različitim feminističkim teorijama i pravcima kako bi stekli uvid u ovaj vrlo kompleksan pojam koji u društvu izaziva kontroverze. Kroz ove pristupe udžbenici bi poticali kritičko razmišljanje i osvježili njihovu perspektivu na književnost i društvo. Učenici bi postali svjesniji patrijarhalnih struktura i razvili bi kritički stav prema njima dok bi istodobno razumjeli vrijednost jednakosti spolova i različitih perspektiva u književnosti.

11. Literatura

Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen i Turner, Bryan (2008). *Rječnik sociologije*. Naklada: Jesenski i Turk, Zagreb.

Anić, Vladimir (2001). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Apple Michael W. (2004). „Creating Difference: Neo-Liberalism, Neo-Conservatism and the Politics of Educational Reform“, *Educational policy*, 18 (1): 12-44. <https://doi.org/10.1177/0895904803260022> (5.5.2023.).

Apple Michael W. (2014). *Obrazovanje na pravom putu. Tržišta, standardi, Bog i nejednakost*. Beograd: Fabrika knjiga.

Apple, Michael W. (2012). *Ideologija i kurikulum*. Beograd: Fabrika knjiga.

Barada, Valerija i Jelavić, Željka (2004). *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*. Zagreb: Centar za ženske studija.

Baranović, Branislava (2000). *Slika žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Baranović, Branislava (2009). Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u obrazovanju, u: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.) Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH – Izvještaj o istraživanju. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, str. 47-59.

Baranović, Branislava i Jugović, Ivana (2009). Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj (ne)ravnopravnosti u obrazovanju, u: Ž. Kamenov i B. Galić (ur.) Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH – Izvještaj o istraživanju. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, str. 175-200.

Baranović, Branislava, Doolan, Karin i Jugović, Ivana (2010). „Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive?“, *Sociologija i prostor*, 48 (2 (187)): 349-374, <https://hrcak.srce.hr/61592> (5.5.2023.).

Baranović, Branislava, Jugović Ivana i Doolan Karin (2008). *Kojeg su roda čitanke iz književnosti?*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu-Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja.

Barton, Angela Calabrese (1988). *Feminist Science Education*. Teachers College Press: New York.

Brown, Rupert (2006). *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*. Naklada: Slap, Jastrebarsko.

Buxton, Rebecca i Lisa Whiting (2023). „Žene u filozofiji: što učiniti? Propitivanje vrijednosti reprezentacije i intersekcionalnosti“, *European Journal of Analytic Philosophy*, 19 (1): 6-28. <https://doi.org/10.31820/ejap.19.1.5>. (24.7.2023.).

Carbado, Devon W., Kimberlé Williams Crenshaw, Vickie M. Mays, i Barbara Tomlinson (2013). „Intersectionality: Mapping the Movements of a Theory“. *Du Bois Review: Social*

Science Research on Race, 10 (2): 303–12, <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000349> (3.8.2023.).

Collins, Patricia Hill, Elaini Cristina Gonzaga da Silva, Emek Ergun, Inger Furseth, Kanisha D. Bond, i Jone Martínez-Palacios (2021). „Intersectionality as Critical Social Theory.” *Contemporary Political Theory*, 20 (3): 690–725. <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00490-0>, (3.8.2023.).

Čehulić, Mateja (2014). *Politika i reforme obrazovanja: analiza ideoloških prijepora oko kurikuluma u Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Čorkalo, Dinka (2003). Stavovi i ponašanje među grupama, u: D. Ajduković (ur.) *Socijalna rekonstrukcija zajednice*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 173-195.

Davis, Nira Yuval (2004). *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.

Eagleton, Terry (2007). *Ideology: An Introduction*. Verso: London

Euler, Sasha, S. (2018). „Judith Butler's Critique of Binary Gender Opposition in Gender Trouble: A Task-Based Lesson Sequence“, *Queer Beats: Gender and Literature in the EFL Classroom*, 439-460, (33) [Judith Butler's Critique of Binary Gender Opposition in Gender Trouble: A Task-Based Lesson Sequence | Sasha S Euler - Academia.edu](https://www.researchgate.net/publication/353685636) (12.9.2023.)

Forić, Samir i Bakić, Sarina (2019). „Rod i svakodnevni život“, *International Social Science Review*, 1 (2): 41-65, <https://www.researchgate.net/publication/353685636> [Rod i svakodnevni život Gender and Everyday Life 2019](https://www.researchgate.net/publication/353685636) (20.6.2023.).

Gerwitz, Sharon i Cribb, Alan (2009). *Understanding Education: A Sociological Perspective*. Polity Press: Malden i Cambridge.

Halmi, Aleksandar (1996). *Kvantitativna metodologija u društvenim znanostima*. Zagreb: A. G. Matoš d.d. Samobor.

Hill Collins, Patricia (2015). „Intersectionality's Definitional Dilemmas“, *Annual Review of Sociology*, 41 (1): 1-20, <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142> (8.7.2023.).

Hill Collins, Patricia (2019). *Intersectionality as Critical Social Theory*. United States of America: Duke University Press.

Hill Collins, Patricia i Bilge, Sirma (2020). *Intersectionality*. United States of America: Polity Press.

hooks, bell (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York, NY: Routledge.

hooks, bell (2000). *Feminism is for everybody. Passionate Politics*. South End Press: Cambridge, MA.

INEE (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. New York: Inter-agency Network for Education in Emergencies.

Kelly, Gregory J., Luke, Allan, Green i Judith Lee (2008). „What Counts as Knowledge in Educational Settings: Disciplinary Knowledge, Assessment, and Curriculum“, *Review of Research in Education*, 32 (1): 7 -10, <http://dx.doi.org/10.3102/0091732X07311063> (17.6.2023.).

Klaić, Bratoljub (2012). *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.

Kolega, Maja, Ozana Ramljak i Jasna Belamarić (2011). „ŠTO ĆU BITI KAD ODRASTEM? Analiza zanimanja u dječjim slikovnicama“, *Magistra Iadertina*, 6(1): 25-35, <https://hrcak.srce.hr/87326> (5.5.2023.).

Krippendorff, Klaus (2013). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. London: SAGE

Lubina, Tihana i Ivana Brkić Klimpak (2014). „RODNI STEREOTIPI: OBJEKTIVIZACIJA ŽENSKOG LIKA U MEDIJIMA“, *Pravni vjesnik*, 30 (2): 231-232. <https://hrcak.srce.hr/130938>. (12.09.2023.).

McLaren, Peter (1989). *Critical Pedagogy and Predatory Culture*. Routledge: London i New York

Mihaljević, Damirka (2016). „FEMINIZAM – ŠTO JE OSTVARIO?“, *Mostariensia*, vol. 20 (1-2): 149-169. <https://hrcak.srce.hr/170904>. (12.9.2023.)

Ornstein, Allan C. & Levine Daniel U. (2000). *Foundations of education*. Boston: Houghton Mifflin Company.

Pastuović Nikola (2012). *Obrazovanje i razvoj: Kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Zagreb, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Peretz, Miriam Ben, Brown, Sally Moon, Bob (2000). *Routledge International Companion to Education*. Routledge: London.

Petz, Boris (2005). *Psihologijski rječnik*. Naklada: Slap, Jastrebarsko.

Price, Deborah (2017). *A Practical Guide to Gender Diversity and Sexuality in Early Years*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Ravlić, Slaven (2003). *Suvremene političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura nakladno - istraživački zavod.

Ružić, Vlatka, i Perušić, Martin (2014). „Položaj žena u menadžmentu – novi trendovi u fenomenu staklenog stropa“, *Praktični menadžment*, 5(1): 98-107, <https://hrcak.srce.hr/134960> (19.6.2023.).

Shrewsbury, Carol M. (1987). „What is Feminist Pedagogy?“, *Womens Studies Quarterly*, 15(3-4): 6-14, <https://www.jstor.org/stable/40003432> (12.9.2023.).

Skelton, Christine i Francis, Becky (2009). *Feminism and the schooling scandal*. New York: Routledge.

Šikuten, Lucija (2020). „Ideološki sukobi i obrazovanje u Hrvatskoj: studija slučaja Cjelovite kurikularne reforme kroz prizmu teorije konzervativne modernizacija Michaela Applea“, *Revija za sociologiju*, 50 (1): 61-88, <https://orcid.org/0000-0002-5235-2871> (5.5.2023.).

Šinko, Marjeta (2018). „Nastanak i formativno razdoblje feminističkog pokreta u Sloveniji i Hrvatskoj“, *Političke analize*, 9 (33-34): 45-47, <https://orcid.org/0000-0003-1422-4788> (18.6.2023.).

Vrcelj, Sofija i Mušanović, Marko (2011). *Kome još (ne)treba feministička pedagogija!?*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.

Webb, Lynne, Allen, Myria Watkins i Waker, L. Kandi (2002). „Feminist pedagogy: Identifying basic principles“, *Academic Exchange Quarterly*, 6(1): 67-72, [\(PDF\) Feminist pedagogy: Identifying basic principles. \(researchgate.net\)](#) (11.9.2023.).